

IŠ LIETUVOS PRAEITIES RAČINSKIŲ BIBLIOTEKOJE POZENE¹

Vincas Trumpa

1. MŪSŲ PRAEITIES ŠALTINIŲ BEIEŠKANT

Lietuvos istorijos šaltiniai išbarstyti visur. Tik labai nedidelė jų dalis išlikusi pačioje Lietuvoje, ypač kas liečia senesnius amžius. Dar mažesnė jų dalis yra jau išleista. Visa kita kol kas slepiasi įvairiuose archyvuose, bibliotekose ir privačiose rankose. Be abejo, toji aplinkybė labai apsunkina mums savosios istorijos tyrinėjimus, o kai kuriais atžvilgiais tai buvo ir visai negalima. Pavyzdžiui, iki šiol mums neprieinama toji medžiaga, kuri yra Sovietų Sąjungoje.

Savo laiku Lituanstikos Institutas, o vėliau Lietuvos Mokslų Akademija pasistatė tikslą kiek galima daugiau medžiagos surinkti pačioje Lietuvoje. Pirmiausia buvo rūpinamasi² suregistruoti ir, jeigu galima, surinkti į vieną vietą pačioje Lietuvoje esamieji³ šaltiniai. Kadangi beveik neįmanoma gauti patys šaltiniai, kurie yra⁴ užsienio archyvuose ir bibliotekose, buvo norima bent svarbesnius nurašyti ir nufotografuoti. A. a. prof. kun. J. Totoraitis dalį to darbo yra atlikęs Vatikano archyve. Buvo manoma panašiu keliu eiti ir toliau. 1939 m. kilęs karas tą darbą laikinai sutrukdė.

Be abejo, daugiausiai Lietuvos istorijos šaltinių yra buv[usioje]⁵ Lenkijoje ir Rusijoje. Lenkų istorikai nemažai vertingos mūsų praeičiai medžiagos yra patys išleidę, o be to vienam kitam mūsų istorikų buvo duota progos ilgesnį ar trumpesnį laiką pasirausti tenyščiuose archyvuose ir nurašyti dalį ten esančių⁶ šaltinių, kuriuos jie panaudojo savo istoriniuose tyrinėjimuose ir kuriuos dabar rūpinasi išleisti. Rusai taip pat suteikė mums vertingų šaltinių leidinių. Tačiau ne vien tik tuose kraštuose slepiasi mūsų praeitis. Vokietijoje, Švedijoje, Prancūzijoje ir kitur yra ne vienas archyvas ir biblioteka su taip pat svarbia mūsų istorijos medžiaga [1].

1 A) Rankraštis saugomas LNB RKRS, F47-104, l. 1–33, pavadinime minimas Pozenas – tai Poznanė.

2 Buvo „pasirūpinta“, taisyta redaktoriaus J. Rimanto ranka (ir toliau).

3 Buvo „besirandą“, taisyta redaktoriaus ranka.

4 Buvo „randasi“, taisyta redaktoriaus ranka.

5 B) Straipsnis rašytas 1944 m., kai Lenkija buvo okupuota Vokietijos.

6 Buvo „besirandančių“, taisyta redaktoriaus ranka.

Praeitą vasarą man buvo leista tuo tikslu aplankyti Vokietiją. Dėl riboto laiko ir karo sąlygų (labiau bombarduojamose srityse archyvinė medžiaga turėjo būti suslėpta ir archyvinis darbas sustoti) plačiau teko susipažinti tik su Vienos archyvais ir su Račinskių bibliotekos lituanistine medžiaga Pozene. Šiame straipsnyje ir noriu referuoti apie tuos mūsų istorinius šaltinius, daugiausiai rankraštine epistoliarinę medžiagą⁷, kuri yra Račinskių bibliotekoje. Iki šiol, berods, niekas iš mūsų istorikų toje bibliotekoje nedirbo. Negaliu praeiti nepadėkojęs bibliotekos direktoriui dr. Paul⁸ Sattler ir personalui už visas paslaugas tą darbą dirbant, kurios, ypač karo sąlygomis, buvo man labai brangios ir be priekaištų.

2. EDVARDAS RAČINSKIS IR JO BIBLIOTEKA

Edvardo Račinskio (lenk. Raczynski)⁹, vardas žinomas kiekvienam Lietuvos istorijos tyrinėtojiui. Nors iš profesijos jis ir nebuvo istorikas, tačiau nepaprastai daug nusipelnė mūsų istorijos mokslui, pirmiausiai kaip šaltinių leidėjas ir praeities tyrinėtojas. Iš jo leidinių, kurie sudaro apie 200 tomų, žymi dalis liečia Lietuvos istoriją. Kilęs ir daugiausiai gyvendamas Prūsų užimtoje Lenkijos dalyje, Račinskis (1786?–1845) buvo vokiečių kultūros žmogus. Frankfurte a. d. Oder jis studijavo gamtos mokslus ir senovės kalbas, daug keliavo, bet daugiausiai jėgų skyrė¹⁰ šaltinių leidimui ir bibliotekos steigimui.

Iš jo išleistų veikalų mums ypač svarbūs „Pamiėtniki A. S. X. Radziwiłła“, 2 tomai (1839 m.), „Pamiėtniki Otwinowskiego“ (1838), „Codex diplomaticus Lituaniae“ (1845), „Gabinet Medalów“, 3 tomai, „Obraz polaków i Polski XVIII wieku“, 19 tomų, „Portofolio królowej Marji“, 2 tomai, „Życie sławnych polaków XVII wieku“ ir daug kitų. Be to, Račinskio pastangomis buvo išleista trys tomai istorinių T. Čackio veikalų.

Tiesa, Račinskio leidiniai neatitinka šių dienų istorinių šaltinių leidimo reikalavimų, ir kai kurie jų (pav[yzdžiui] Paseko „Pamiėtniki“) jau šiandien turi savo naują kritiškai parengtą leidimą. Tai tinka ir Lietuvos kanclerio A. S. Radvilo atsiminimų leidimui, kurių Račinskis išleido tik lenkišką vertimą ir, berods, padarytą ne pagal originalą, bet pagal toje pačioje Račinskių bibliotekoje išlikusį nuorašą. Užtat juose randama daug netikslumų, praleidimų ir trūksta

7 Ši sakinio dalis nuo pradžios įterpta redaktoriaus J. Rimanto.

8 A) Vardas įterptas redaktoriaus ranka.

9 Lenkiška pavardės forma įterpta redaktoriaus ranka.

10 Buvo „pašventė“, taisyta redaktoriaus ranka.

pabaigos. Kadangi A. S. Radvilo¹¹ „Memoriale“ yra vienas svarbiausių mūsų XVII a. istorinių šaltinių, jų pilnos ir iš originalo, kurio dalis yra Čartoryskių bibliotekoje Krokuvoje, dalis (pabaiga) Viešojoje Bibliotekoje Varšuvoje, laidos¹² reikalas jau daug kartų buvo keliamas mūsų ir lenkų istorikų [2].

Nemirštamą vardą nusipelnė E. Račinskis bibliotekos įsteigimu Pozene. Jai Račinskis paaukojo daug savo jėgų, išteklių ir rūpesčių. Jau 1818 m. ne be didelio vargo jis nupirko iš miesto magistrato Pozene žemės sklypą, kur netrukus ėmė statyti puikius rūmus, slėpdamas tikrą jų paskirtį. Tie rūmai ir šiandien tebestovi. 1829 m. gegužės 5 d. juose buvo atidaryta biblioteka ir atiduota visuomenės naudojimuisi. Toliau jau per visą savo gyvenimą E. Račinskis, jo giminaičiai ir įpėdiniai bei bibliotekininkai, kurių pirmasis buvo žinomas reformacijos Lietuvoje istorikas J. Lukaševičius, dėjo visas pastangas jai papildyti tiek naujomis knygomis, tiek dokumentais, tiek rankraščiais. Šiandien Račinskių biblioteka turi apie 180.000 tomų knygų, jų tarpe nemažai labai retų¹³, apie pustrėčio šimto dokumentų, apie 500 tomų įvairių rankraščių (originalų ir nuorašų). 1885 m. L. Kurtzmanno ir tuolaikinio bibliotekos vedėjo M. E. Sosnovskio pastangomis buvo sudarytas ir išleistas bibliotekos katalogas. 1931 m. išleistas po 1885 m. naujai įgytų dokumentų, rankraščių ir knygų katalogas (I tomas, redaguotas A. Wojtkowskio).

Įdomiausią Lietuvos istorijai medžiagą sudaro keliolika tomų rankraščių iš Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos, kurie kažkuriuo būdu buvo pakliuvę į J. Niemcevičiaus rankas. Niemcevičius, pirkdamas Ursynovo dvarą, buvo pasiskolinęs iš Račinskio 2000 dukatų. Paskui, turėdamas emigruoti į užsienį ir negalėdamas kitaip grąžinti skolos, 1835 m. už keletą šimtų dukatų¹⁴ pardavė Varšuvoje likusią savo biblioteką Račinskiui. Tai, be abejo, patys vertingiausi Račinskių bibliotekos rankraščiai. Kai kurie tų rankraščių turi Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisą.

Savo turtingą gyvenimą Ed. Račinskis užbaigė tragiškai, 1845 m., savižudybe, palikdamas būsimoms kartoms, be savo leidinių, vertingą biblioteką [3].

11 A) Radvilos, toliau taip pat.

12 B) Leidimo.

13 Ši sakinio dalis įterpta redaktoriaus ranka pieštuku.

14 Buvo „200 dukatų“, taisyta autoriaus ranka.

3. RADVILIANA RAČINSKIŲ BIBLIOTEKOJE

A. Svetimų valdovų laiškai Radvilams

Radvilų šeima Lietuvoje vaidino labai didelį vaidmenį. Tarp kitų didikų šeimų (Sapiegų, Pacų¹⁵, Oginskių) Radvilams, be abejo, priklausė pirmoji vieta. Radvilų dvaras, šalia karaliaus dvaro Vilniuje, buvo lyg antras politinis centras Lietuvoje, ne kartą lėmęs viso krašto likimą. Taip mes žinome, kad kartais Lietuvos gyvenimas sukosi aplink Nesvyžių, Kėdainius, Biržus. 1551 m. Lietuvos d[idydis] kunigaikštis Zigmantas¹⁶ Augustas suteikė Lietuvos kancleriui N[ikalojui]¹⁷ Radvilui Juodajam (garsiam kovotojui prieš uniją su Lenkija) privilegiją, pagal kurią Nesvyžiaus archyve (vadinasi, Radvilų rezidencijoje) buvo galima laikyti visus dokumentus, kurie lietė d[idžiąją]¹⁸ Lietuvos kunigaikštiją. Tuo aktu Nesvyžiaus archyvas sulyginamas su d[idžiojo] kunigaikščio archyvu [4]. Dėl to nenuostabu, kad Nesvyžiuje buvo laikomi¹⁹ ne tik privatus Radvilus, bet ir visą Lietuvos valstybę liečią dokumentai.

Iš kitos pusės Radvilai ne tik kaip vadovaujantys asmenys Lietuvos valstybėje turėjo progos palaikyti glaudžius santykius su svetimomis valstybėmis, bet ir asmeniškai buvo susirišę su svetimomis dinastijomis. Pirmą tokį kontaktą su Habsburgais jie padarė 1515 m., dalyvaudami Vienos – Presburgo kongrese. Tariant mūsų kronikininko Streikausio²⁰ žodžiais, lietuvių delegatai (M. Radvilas ir S. Goštautas) padarė vokiečių, italų ir kitoms tautoms labai didelį įspūdį ir sukėlė nusistebėjimą, nes jos iki šiol maniusios, kad Lietuvos kraštuose gyvenanti barbariška tauta [5]. Matyt, kad įvertino M. Radvilą imperatorių Maksimilijonas, kad čia pat pasiūlė jam šv. Romos imperijos duko titulą. 1547 m.²¹ imperatorių Karolis V suteikė jiems šv. Romos imperijos kunigaikščio titulą. Nuo to laiko viena Radvilų šaka vadinosi Nesvyžiaus, Olykos ir Klecko kunigaikščiais, antroji – Biržų ir Dubingių kunigaikščiais (principes). Greitai tarp Radvilų ir įvairių vokiečių valdovų užsimezgė glaudus politinis ir kultūrinis bendradarbiavimas [6].

Račinskių bibliotekos rankraščių skyriaus Nr. 86 ir yra vienas Vokietijos imperatorių, erchercogų, Brandenburgo elektorių, vėliau Prūsų karalių, Angli-

15 Buvo „Vazų“, taisyta autoriaus ranka.

16 A) Žygimantas.

17 B) Mikalojui, toliau t. p.

18 C) Didžiąją.

19 Buvo „tausojami“, taisyta redaktoriaus ranka.

20 D) Strijkovskio.

21 Prie šios datos parašėje pažymėtas klausukas.

jos, Švedijos karalių laiškų rinkinio tomas. Tai yra originalai su antspaudais, kartais rašyti pačių valdovų ranka. Į Račinskių biblioteką jis pakliuvo iš Nesvyžiaus bibliotekos per J. Niemcevičių. Jie apima laikotarpį nuo 1547 iki 1727 metų. Viso čia randame 126 laiškus, daugiausia lotynų, vėliau ir prancūzų kalbomis. Ne visi jie adresuoti Radvilams, bet ir tie, kurie ne jiems adresuoti, liečia jų reikalą.

Skaitant tuos laiškus, prabėga pro akis daug garsių Europos valdovų, kurie turėjo vienokių ar kitokių reikalų su Lietuva. Kai kurie jų yra, taip sakant, grynai privataus pobūdžio ir tėra svarbūs Radvilų šeimos istorijai. Jie teikia medžiagos šios plačios giminės vieno ar kito atstovo charakteristikai ir atvaizduoja vieną kitą momentą iš margos jų praeities. Beveik išimtinai jie adresuoti Nesvyžiaus–Olykos Radvilų šakai, kuri beveik visą laiką išliko katalikiška, tuo tarpu kai Biržų–Kėdainių–Dubingių šaka buvo protestantiška–kalviniška. Visi jie yra liudininkai tų gausių santykių, kurie rišo Lietuvą su Vakarų Europa.

Keletas pirmųjų laiškų liečia įvykius prieš 1569 m. Lietuvos sąjungą su Lenkija, kol dar buvo gyvas Nesvyžiaus–Olykos šakos galva atkaklusis Nikolajus Radvilas Juodasis. Jam mirus (1565), toji Radvilų šaka, galima sakyti, neteko savo lyderio. Tai buvo smūgis ne tik Radvilams, bet ir visai Lietuvai, kas ir palengvino susitarimą su Lenkija Liublino seime. Galbūt, nei vienas Radvilo Juodojo įpėdinių nei savo politiniu talentu, nei kovos dvasia, nei valstybės reikalų atjautimu negalėjo lygintis su juo. Galbūt, būtų galima matyti net tam tikrą šeimos degeneraciją. Ir fiziškai, ir moraliai jo palikuonys buvo blankesnės asmenybės, nors vienas kitas jų ir sugebėjo iškilti ir pasiekti aukštų valstybės vietų. Net ir tokie svarbūs politiniai veikėjai, kaip N. Radvilos sūnūs N. K. Radvilas Našlaitėlis ir kardinolas Jurgis Radvilas, nei savo moralinėmis vertybėmis, nei politiniu nusistatymu, nei iš viso asmenybės solidumu (abu buvo chroniški paliegėliai) nepasižymėjo. Tas vaidmuo, kuris krito ant jų pečių ir kurį jie geriau ar blogiau suvaidino, buvo aplinkybių sukurtas, ir jų reikšmė buvo pagrįsta ne tiek asmeniniais jų nuopelnais, kiek tuo, kad jie naudojosi galingos šeimos hipoteka ir jai kurį laiką turėjo vadovauti.

Ypač 1572–1588 m. laikotarpyje tarp Habsburgų ir Radvilų buvo glaudus politinis bendradarbiavimas, kuris pasireiškė tiek gyva vienu kitiems korespondencija, tiek dažnomis vienu pas kitus diplomatinėmis misijomis. Mat šiuo metu net tris kartus vakavo Lietuvos–Lenkijos sostas, į kurį skverbte skverbėsi Habsburgai. Didžiausias jų politinių siekimų ramstis buvo Lietuva, o habsburgiškosios partijos vadas Lietuvoje buvo jaunasis N. K. Radvilas (1549–1616),

studijavęs Vokietijoje, labai pamaldus konvertitas²², bet ne kažkokių politinių sugebėjimų ir dar silpnesnės sveikatos žmogus. Jau 1569 m. imperatorius Maksimilijonas II siunčia jam du arklius dovanų *in signum favoris et benevolentiae* (86 tomas, laiško Nr. 15). Toliau jau, ypač 1572–1576 m. Habsburgai patiki N. K. Radvilui Našlaitėliui visas savo politikos Lietuvos–Lenkijos atžvilgiu paslaptis, visuomet pabraukia savo laiškuose jo „ištikimumą, išmintį ir pastovumą“ (Nr. 9), remiant Habsburgų kandidatūrą į Lietuvos sostą, visuomet reiškia nepaprastą pagarbą ir visuomet pasižada tų nuopelnų neužmiršti ir už juos atitinkamai atsilyginti. Būdinga taip pat tuose laiškuose, kad jau tuojau po Liublino unijos Habsburgai įmatė Lietuvos – Lenkijos valstybinį dualizmą, dėl kurio iš pačių Liublino Sąjungos aktų ir kai kurių kitų to laiko dokumentų (pav[yzdžiui], garsųjų Henriko artikulų) būtų galima abejoti.

Lietuviai už paramą Habsburgams statė savo reikalavimus, kuriuos pareiškėdavo arba savo laiškuose arba per pasiuntinius. Kadangi tai buvo slaptas reikalas, išsamiai apie tai buvo pavojinga rašyti, nes tokie laišškai galėjo pakliūti į lenkų rankas ir ten sukelti didelę audrą. Dėl to, tai buvo pavedama atlikti pasiuntiniams, kurie būdavo kartu ir pasiuntiniais, ir diplomatais. Tokiam pasiuntiniui įteiktas laiškas atitiko mūsų laikų diplomatinėje praktikoje žinomus kredencijalinius²³ raštus. 1575 m. tas pats Maksimilijonas II rašo Radvilui Našlaitėliui: „Visuomet visomis jėgomis siekėme to, kad neatrodytų, jog nesirūpiname tuo, kas liečia arba viešuosius Didžiosios Kunigaikštijos, arba privačius atskirų, pirmoje gi eilėje jūsų ir garsiosios jūsų giminės naudą, orumą ir papuošimą“. (*Namque summo semper studio eo incumbemus, ut que vel ad publica Magni istius Ducatus, vel ad privata singulorum, inprimis vero vestra ac Illustris familiae vestrae commoda, dignitatem et ornamentum pertinebunt, nulla occasione neglexisse videamur*). Tik apie tai nori patvirtinti ne žodžiais, bet veiksmais (Nr. 17).

Trečiojo tarpuvaldžio metu šalia Radvilo Našlaitėlio iškilo jo jaunesniojo brolio Vilniaus vyskupo ir kardinolo Jurgio Radvilo (1556–1600) asmuo, kuris pasisakė už erchercoگو Maksimilijono kandidatūrą. 1587 m. adresuoja jam laišką Austrijos dukas Ernestas, kaipo J. Radvilo „geras draugas“ (*Bonus amicus*), išskeldamas Radvilų šeimą, kuri tiek kilmingumu, tiek ir senumu ypatingai nusipelnė ne tik d[idžiojoje] Lietuvos kunigaikštijoje, bet ir plačiojoje Lenkijos karalijoje²⁴ kaip tėvynės ir respublikos meile, taip ir atsidavimu aukš-

22 A) Iš lot. k., atsivertėlis, perėjęs į kitą tikėjimą.

23 B) Iš it. k., akreditavimo, įgaliojimo.

24 C) Karalystėje.

tajai Austrijos dinastijai (Nr.23). Laiškuose kardinolui Radvilui Habsburgų kandidatūros reikalas siejamas su visos krikščionijos reikalu. Atsisėdus jiems į Lietuvos–Lenkijos sostą, galėtų sustiprėti krikščionijos kova su pagonija (turkais ir totoriais), to laiko Vak[arų] Europoje labai populiarai.

Nors visos tos Habsburgų–Radvilų pastangos ir nedavė galutinio laimėjimo, tačiau Radvilų palankumas Habsburgams vokiečių imperijoje nebuvo pamirštas. Tai rodo, kad ir šis faktas. XVI a. pabaigoje Austrijos ercherogas Ferdinandas užsimojo netoli m[iesto] Innsbrucko pastatyti pilį – muziejų, kuriame būtų surinkti visų to laiko didvyrių (imperatorių, karalių, kunigaikščių ir šiaip garsių vyrų) atvaizdai ir ginklai. Be to, turėjo būti išleistas specialus leidinys, skirtas jų gyvenimui ir žygiams atvaizduoti. To savotiško biografinio žodyno redaktoriumi buvo pakviestas kunigaikščio patarėjas ir sekretorius Jokūbas Schrenkas. Tarp tų didvyrių buvo numatyta įtraukti net du iš Radvilų giminės (K. Radvilą ir N. K. Radvilą). Jų ginklai buvo gauti dar prie Ferdinando gyvos galvos ir buvo išstatyti Ambraso pilyje (taip vadinasi toji pilis muziejus [7]). O dėl gyvenimo aprašymo ir atvaizdų rūpinosi jo įpėdinis Karolis, prašydamas vieno iš Radvilų prisiūsti jų gyvenimo aprašymus Schrenko redaguojamam leidiniui²⁵.

Vėliau tarp Habsburgų ir Radvilų kurį laiką korespondencija nutrūko, kol pagaliau, kilus 30 metų karui, Radvilų pagalba pasidarė vėl labai reikalinga. Tuo metu imperijos tarnyboje ypač pasižymėjo Zigmantas Karolis Radvilas (1591–1642), N. K. Radvilo Našlaitėlio sūnus, tipingas kosmopolitas, kokių ne vieną davė plačioji Radvilų giminė. Didesnę savo gyvenimo dalį jis praleido užsienyje, užimdamas aukštas vietas prie Habsburgų dvaro. 1623 m. imperatorius Ferdinandas II siunčia jį pas Zigmantą III, prašydamas verbuoti karius kovai su imperijos priešais (Nr. 39). Su savo vadovaujama kazokais šiame avantiūriniam 30 metų kare jis pridarė²⁶ įvairių išdaigų (tame rinkinyje daug ercherogo Leopoldo laiškų jam, Nr. 45–52).

Vėl po pertraukos tarp Habsburgų ir Radvilų korespondencija atgyja, išmirus Vazų dinastijai Lietuvoje, kada vėl atsiranda proga Habsburgų pretenzijoms į Lietuvos–Lenkijos sostą. Dabar Nesvyžiaus–Olykos Radvilų šeimos galva yra Myk. Kazimieras Radvilas, Lietuvos vicekancleris ir lauko etmonas

25 Sakinio dalis po kablelio prirašyta autoriaus ranka. Toliau turėjęs būti minėto Karolio laiško lotyniškas tekstas straipsnio mašinraščio originalo 7–9 lapuose perbrauktas, o kartu išbraukta ⁸ išnaša.

26 Buvo „padarė“, pataisyta autoriaus ranka.

(1625–1680). 1671 m. į savo dukters Teofilės vestuves su karaliaus giminaičiu Dimitrijum Višniaveckiu M. K. Radvilas pakvietė daug Europos valdovų, tarp jų imp[eratorių] Leopoldą, Švedijos karalių, Brandenburgo elektorių ir kt. Tiesa, nei vienas jų tose vestuvėse nedalyvavo, bet per savo pasiuntinius ir laiškais pasiuntė daug linkėjimų, o jaunojo Švedijos karaliaus Karolio vardu jo motina Eleonora palinkėjo jaunavedžiams daug vaikų (Nr. 73).

Tame pat laiškų rinkinyje Radvilams randame ir Anglijos karaliaus Jokūbo II laišką Jonui Sobieskiui, kuriame dėkoja jam, kad turėdamas tiek rūpesčių seimuose ir kovoje su turkais, rado laiko jam parašyti ir pasiuntė į Angliją Jurgį Radvilą. Esąs labai dėkingas už simpatijos pareiškimą, ypač per tokį pasiuntinį, kurį jis taip vertinąs, nes tai kaip tik tinka tokios giminės asmeniui ir tai užimamai vietai, kurią jis turi prie karaliaus dvaro (Nr. 77). Iš tikrųjų, Jurgis Radvilas, M. K. Radvilo ir K. Sobieskytės sūnus, tuo metu vos 17 metų vaikėzas tebuvo, studijavo Paryžiuje ir buvo pasiūstas Anglijon pasveikinti Jokūbo II jo įžengimo į sostą proga. To rinkinio gale randame visą eilę Prūsų karaliaus Fridricho Vilhelmo laiškų Radvilams iš XVIII a. pradžios prancūzų kalba.

B. Lietuvos valdovų laiškai

Be Zigmanto Augusto laiškų Radvilams Račinskių bibliotekoje yra dar trys tomiai Stepono Batoro ir Zigmanto III laiškų (tomai 71, 72 ir 79), kurie čia pakliuvo taip pat iš Nesvyžiaus bibliotekos. Jų vienas kitas tėra spausdintas [9]. Tai originalai, adresuoti Lietuvos politikos vadams, tad liečia beveik išimtinai Lietuvos reikalus ir dėl to mūsų istorijai labai įdomūs. Stepono Batoro čia randame 10 laiškų, o Zigmanto Vazos²⁷ 230 laiškų.

Valdovų laiškai skiriasi nuo privačios korespondencijos. Juose žymus tam tikras oficialumas, turinio preciziškumas, stiliaus aiškumas. Prie karaliaus dvaro paprastai būdavo geri ir prityrę sekretoriai, kurie buvo ne tik gerai išmoksinti (dėl to ir tas didžiulis kalbos skirtumas tarp karalių raštų ir privačių asmenų), bet ir mokėjo tiksliai vartoti to laiko politines sąvokas. Patys valdovai, be abejo, taip pat turėjo progos geriau pažinti politinę gyvenamojo momento padėtį, ir jų laiškuose randamos žinios gali būti laikomos kaip tikra dvaro politikos išraiška. Žinoma, kiekvienas karalius turėjo savo politinius planus ir savo laiškais didikams stengėsi juos tiems planams palenkti. Kaip žinia, bendra krašto politika ne visuomet sutikdavo su karaliaus politine programa. Tai ypač

²⁷ Buvo „Zigmanto III“, pataisyta autoriaus ranka.

charakteringa Zigmanto III valdymo laikotarpiui, nes tas karalius turėjo nuolat slaptų politinių planų, kuriuos paremdavo tik arti karaliaus dvaro stovį asmenys. Valdovų laiškuose, kurie dažnai įvelkami į tam tikrą diplomatinę formą, reikia daugiau mokėti skaityti tarp eilučių, negu privačioje korespondencijoje.

Perskaičius mūsų rinkinio laiškus, krinta į akis kai kurie bendri jų visų turinio bruožai. Beveik kiekviename laiške, kuris tik yra bendresnio pobūdžio, randame esamos padėties kritiką. Nuolat ir nuolat nusiskundžiama dėl politinių negerovių, visuomenės nenoro aukotis, nekaringumo, apsilėidimo, anarchijos. Ne viename iš jų pranašaujama valstybės žlugimas. Būdinga taip pat, ypač kas liečia Zigmanto Vazos laiškus, išorinių pavojų nepaprastai reljefingas ir dažniausiai perdėtas atvaizdavimas. Santvarkos kritika ypač sukoncentruota į iždo ir krašto saugumo reikalus, tas dvi sritis, kurios to laiko visuomenės (bajorijos) buvo pačios nemėgiamiausios. Po teisybei, tai ir tebuvo vienintelės jų prievolės valstybei. Suprantama, kad valdovas, kaip valdžios funkcijos nešiotojas, siekė tuo kiek galima daugiau išspausti iš visuomenės. Žinome iš kur kitur, kad ir tie asmenys, kuriems buvo laikinai pavedamos kurios nors valdžios funkcijos, panašiai kalbėdavo. Geriausias pavyzdys čia yra etmonų korespondencija. Jų uždavinys buvo valstybės saugumas ir vadovavimas karo metu [10]. Visuomenei pateisinti reikia priminti tik tiek, kad karų tuo metu buvo tiek daug, kad jie iš tikrųjų galėjo visuomenei įgrįsti ir pasidaryti nepakeliami. Užtat nenuostabu, kad iš visuomenės pusės randame irgi labai daug nusiskundimų dvaro politika, kuri, rodos, tyčia ieškojo progų įsivelti į karą.

Kaip ten bebūtų, iš valdovų laiškų galima susidaryti neblogą vaizdą, kaip veikė tuo laiku valstybinis aparatas, kaip buvo šaukiami seimai ir atskirieji Lietuvos suvažiavimai, kaip pravedama mobilizacija, kaip buvo kuriama viešoji opinija, kaip skiriami įvairūs valdininkai, kaip priimamos ir siunčiamos į užsienį diplomatinės misijos.

Vos išrinkus Steponą Batorą Lietuvos–Lenkijos karaliumi, habsburgiškosios partijos vadas Lietuvoje Radvilas Našlaitėlis skuba sueiti su juo į kontaktą ir, atsižadėjęs savo anksčiau peršamo kandidato, siunčia pas jį savo pasiuntinį, laišką ir dovanų. Naujasis valdovas, atsidėkodamas jam, užtikrindamas, kad jis jo atžvilgiu bus tokio paties nusiteikimo, kaip ir jo pirmtakai (*dabimus quoque operam, ut synceritas tua non alium nostrum in se cognoscat animum, quam antecessorum nostrorum summa sua cum laude semper fuit experta*). Į savo valdymo pabaigą skirdamas tą patį Radvilą Trakų kaštelionu, Steponas Batoras nurodo, kad tuo jis galės būti arčiau jo ir teikti daugiau patarimų valstybės reikaluose (*ut eo propiorem lateri nostro et consilijs pro Republica dandis Since-*

ritatem Tuam haberemus 79 t. 17–18 l.). Prieš pat mirtį rašo dar kartą Radvilui Našlaičiui, dėkodamas už pakvietimą į vestuves, linkėdamas daug laimės ir apgailėstaudamas, kad pats negali dalyvauti. (t. p. 32–3 f.)

Tarp Stepono Batoro laiškų randame ir jo laišką iš Pskovo Vilniaus vyskui J. Radvilui (1581.X.28), kad paskirtų keletą dvasiškių aptarnauti Velikije Luki karių ir civilių dvasiniams reikalams, pažadėdamas jiems aprūpinimą. Ypač įdomus yra 1585 m. Stepono Batoro laiškas, N. K. Radvilui apie liūdną išdo padėtį, kurį atspausdino Niemcevičius [11]. Iš tų kelių Stepono Batoro laiškų daug ko negalima pasakyti nei apie jo charakterį, nei apie jo politinę liniją.

Kitas reikalas su Zigmantu Vaza, kurio Račinskių bibliotekoje yra 230 laiškų. Zigmantas III istorinėje literatūroje labai nevienodai vertinamas. Vienaip apie jį atsiliesia monarchistai, kitaip demokratai, vienaip katalikai, kitaip kitų tikybų šalininkai. Jo valdymas labai turtingas vidaus ir užsienio politikos įvykiais. Kas liečia valstybės vidaus politiką, galima tik tiek pasakyti, kad Zigmanto Vazos laikais susiformavo toji bajoriškoji respublika, kuri išliko maža tepasikeitusi iki pat XVIII a. pabaigos reformų. Karaliaus pastangos sustiprinti savo valdžią susitiko su tokiu griežtu visuomenės pasipriešinimu, kad visas jo viešpatavimas ir praėjo nuolatinės kovos ženkle tarp monarchinių valdovo tendencijų ir bajorijos laisvės siekimų.

Zigmantas Vaza savo valdymą pradėjo karu ir įvairiais sąmaisčiais²⁸. Gerai žinoma, kaip sunkiai Zigmantas Vaza pateko į Lietuvos–Lenkijos sostą. Ypač Lietuva ilgai spyrėsi prieš jo kandidatūrą. Tai jam negalėjo būti paslaptis. Kadangi Nesvyžiaus–Olykos šaka 1587 m. elekcijoje²⁹ stovėjo habsburgiškosios partijos priešaky, (N. K. Radvilas, kardinolas J. Radvilas), tad iš pradžios Zigmantas Vaza bandė remtis Biržų–Dubingių protestantiškąja Radvilų šaka. Jau savo pasiuntiniams į elekciją karalaitis Zigmantas įduoda laišką K. Radvilui Perkūniui, kuriame primena jam, kad jo protėvių valdoma Lietuva ir Lenkija buvusi laiminga [12], o jam pačiam žada už paramą atsilyginti. Iš tikrųjų Radvilas Perkūnas vienas pirmųjų Lietuvoje sutiko su Zigmanto Vazos išrinkimu, ir šis pastarasis, jau vykdamas į karūnaciją Krokuvon, parašė jam kitą laišką, dėkodamas, kad sutiko su jo viešpatavimu ir kartu prašydamas, kad ir kitus savo tautos vyrus paveiktų, kad pripažintų jį valdovu, nes jis „kilęs iš garbingos lietuvių tautos protėvių ir tų pačių protėvių pavyzdžiu nori valdyti, gerbda-

28 A) Maištais.

29 B) Iš lot. k., rinkimuose.

mas tą tautą, iš kurios pats kilęs“. Kartu prašo dalyvauti karūnacijos išskilmėse (1587.X.25. 71 tomas 3–4 f.).

Tačiau tarp jėzuitų auklėto ir apsupto karaliaus ir išdidaus Lietuvos disidentų³⁰ vado nuoširdžios draugystės negalima buvo laukti. Greitai tarp jų prasidėjo trynimasis, kuris kartais išsiliedavo į aštrias formas. Ir Žemaičių kašteliono Mykolo Talvošo³¹ paskyrimas Lietuvos kiemo maršalu (Radvilas siūlė kitą kandidatūrą), ir atsisakymas patenkinti jo prašymą dėl Koknesės, ir ypač religiniai ginčai tą draugystę greitai atšaldė. 1588 m. Vilniuje kilo tikybinis sąmaištis (*tumulthus*), kurio kaltininku, karaliaus nuomone, buvo Vilniaus kalvinų bažnyčios bendruomenė. Vienas jų, Elijošius Ješmanas, pamaldų metu įsiveržęs į Panos Marijos bažnyčią ir ten apmušė žmones ir prikūrė kitokių išdaigų. Jis buvo suimtas ir atiduotas vaivados (vadinasi, K. Radvilo) teismui. K. Radvilas jį paleido, o jo vietoje sukišo į kalėjimą kai kuriuos katalikus. Jei-gu taip būtų, rašo savo laiške Zigmantas Vaza Radvilui Perkūnui, tai atsivertų žmonėms kelias į dar didesnę saivaliavimą. Užtat prašo, kad būtų nubaustas Ješmanas, kaip nekaltų žmonių prievartautojas ir kad nekalti žmonės nuo jo urėdo nenukentėtų (1588.IX.22, 71 t. 27–8 f.). Kaip žinome iš kur kitur (iš kard[inolo] J. Radvilo korespondencijos), tas ginčas padarė mirtiniais priešais Vilniaus vysk[upą] kard[inolą] J. Radvilą ir tą patį Radvilą Perkūną. Maždaug tuo pat metu (kiek anksčiau) Zigmantas Vaza uždraudė steigti Vilniuje protestantišką kolegiją, kurios vienas iš iniciatorių buvo Radvilas Perkūnas (Zigmanto laiškas Vilniaus vyskupui 1588.VII.18 79 t. 38–9 f.) [13]. Be abejo, tuo draudimu buvo padaryta didelė skriauda Lietuvos švietimui.

Vis dėlto, dar tais ir sekančiais metais tarp Zigmanto Vazos ir Radvilo Perkūno atviro konflikto nebuvo. 1588 m. pabaigoje, ruošiantis Bendzinos–Bytomio deryboms, Zigmantas Vaza kviečia ir Radvilą Perkūną jose dalyvauti, kaip Lietuvos atstovą. Laiškas, kuriame tas reikalas išdėstytas, įdomus ir tuo, kad juo iškeliamas Lietuvos ir Lenkijos dualizmas santykiuose su kitomis valstybėmis. Tarp kitų motyvų, kodėl Zigmantas Vaza pageidavo, kad Radvilas dalyvautų derybose, nurodomas ir tas, kad „tos derybos turės vykti kaip *sub titulo regni*, taip ir *Magni Ducatus Lithuaniae*“. Net ir derybų laikas buvo nukeltas į 1588 m. gruodžio 1 d., kad Lietuva suspėtų atsiųsti ten savo delegatus. (71 t. 31–2 f.). 1589 m. Zigmantui Vazai vykstant į Taliną pasimatyti su savo tėvu, buvo kviečiamas ir Radvilas toje kelionėje dalyvauti (t. p. 44–5 f.). Iš

30 A) Iš lot. k., nesutinkantis, prieštaraujantis, asmuo, nepripažįstantis (nesilaikantis) oficialios valstybės religijos, dominuojančios ideologijos.

31 B) Tolvaišo.

tikrųjų Radvilas ir lydėjo karalių į Suomiją su imponantišku skaičiumi savo dvaro karių (2000). Iš viso per pirmuosius du savo valdymo metus Zigmantas Vaza parašė K. Radvilui net 19 laiškų (tiek jų yra Račinskių bibliotekoje).

Zigmantas Vaza greitai susidūrė su įvairiais sunkumais kaip krašto viduje, taip santykiuose su kitomis valstybėmis, juoba kad netrukus ėmė grėsti pavojus iš Turkijos pusės. Visuomenės, o ypač Lietuvos, kuriai tas pavojus buvo nei šilta nei šalta, nuotaikos nesutapo su labai katalikiško karaliaus užsidegimu kovoti su didžiausiu tuo metu krikščioniškosios Europos priešu. 1590.V.24 rašo jis Vilniaus vaivada ir d[idžiajam] etmonui (juo K. Radvilas buvo paskirtas 1589, kaip šnekėjo žmonės, dėl to, kad kanclerio vietą galėtų atiduoti katalikui L. Sapiegai), išdėstydamas visą Respublikos silpnumą ir nepasirengimą turkų pavojaus akivaizdoje. 1590 m. pavasario seimas buvo numatęs specialią karo tarybą iš senatorių ir bajorijos atstovų, kuri turėjo nuolat būti prie valdovo ir padėti spręsti visus su karu susijusius klausimus [14]. Tačiau ji neskubiai rinkosi. Tuo tarpu Lenkijos etmonas, stovėdamas pietinių Respublikos sienų sargyboje, aliarmavo. Karalius gi nei pats vienas negalėjo nieko daryti, nei turėjo prie savęs kompetetingo organo, kuris galėtų jam patarti. Gi visuomenė buvo abejinga ir vietiniuose susirinkimuose kritikavo ir užė ant karaliaus ir seimo, ir nenorėjo duoti seimo paskirtos subsidijos. Zigmantas Vaza norėjo eiti pagal visagalio seimo valią, to seimo, apie kurį, kaip jis tame laiške rašo, esąs ir priežodis, kad jei jis nutartų ir savo sąnarius kapoti, visi turėtų tai daryti. „Nenorėti pripažinti to, kas bendrajame seime nutarta, kalbėti prieš seimą, ką kitą tai reiškia, jei ne įvesti anarchiją ir visus reikalus *sursum deorsum* (aukštyn kojomis) apversti ir nieko nepalikti sveiko ir saugaus“. Dėl to jis ir kreipiasi į K. Radvilą, kad šis patartų, ką daryti, ir prašo, kad kitus įtikintų pavojaus rimtumu, nes „jei viso pasaulio auksu laisvė būtų nupirkta, vis vien ji būtų pigiai nupirkta“ (71 t., 60–61 f.).

Dėl karo su Turkija Lietuvos ir Lenkijos nuomonės skyrėsi. Šioje pastarojoje jis buvo daug populiariesnis, mat jis betarpiškai jai grasino. Dėl to ji ir mokesčiais tam reikalui uoliau apsikraudavo ir mieliau stėjo į kariuomenę. Lietuviams pasipriešinus seime, buvo šaukiamas atskiras Lietuvos suvažiavimas Vilniuje (1591.V.13). Zigmantas Vaza ragino lietuvius prisidėti prie bendro pavojaus pašalinimo, nes „geriau esą pas kaimyną gesinti gaisrą, negu laukti, kol užsidegs savo paties lizdas“. Be to, unijos ryšys reikalaujantis padėti vienų kitiems pagalba, bendrai pakelti laimę ir nelaimę, vieniems kitus suprasti. „O tam taip sutvirtintam ryšiui, meilei ir broliškai pareigai būtų nusikalsta iš D[idžiosios] Lietuvos kunigaikštystės luomų pusės, jeigu tokiu momentu savo

brolių lenkų luomus atsisakytų gelbėti, kaip privalo, ir vienodos naštos su jais nenorėtų nešti, kaip bendrai Respublikai kad tinka“. (Zigmanto Vazos laiškas Vilniaus vaivadais 1591. 31, 71 t. 86–7 f.)

Vienas dažniausiai randamų nusiskundimų Zigmanto Vazos laiškuose tai dėl tuščio išdo. Tuo skundėsi, kaip pamename, ir Steponas Batoras. Išdo džiova buvo nuolatinė Lietuvos–Lenkijos liga. O ką gi galima daryti be pinigų, arba, kaip tada buvo vadinama, be *nervus rerum gerendarum*³². Net padoriai iškelti vestuvių, kurios turėjo įvykti 1592 metais, nebuvo galima. Tiesa, karaliui vestuvių kelti nelabai buvo galima ir be seimo pritarimo, bet šį kartą, nors ir sukeliant krašte įvairių abejonių ir gandų, Zigmantui Vazai pavyko apeiti tą reikalavimą. Kur kas sunkiau su lėšomis pačioms vestuvių iškilmėms. Savo laiške Radvilui Našlaitėliui (1591.XII.14) jis labai griaudžiai dėl to skundžiasi. Esą, Dievo valia ir ponų tarėjų pritarimu jis sugalvojęs stoti į šventą moterystės luomą. „Bet kadangi tokiam aktui reikia nemaža pinigų ir išlaidų, o mūsų kaip Karūnos (Lenkijos) taip ir Lietuvos išdas priėjęs prie liepto galo (*zawiedziony*) ir negali pakelti to akto taip, kaip reikalauja mūsų ir lenkų bei lietuvių garbė. Kadangi tokiu atveju žmonės šaukiasi savo draugų ir valdinių pagalbos, tai ir mes sugalvojome iš mūsų mielų D[idžiosios] Lietuvos K[unigaikščių]jos luomų reikalauti arba prašyti pagalbos, kad mus tam reikalui naujais mokesčiais arba naujais pakeltais muitais, arba kokia žymesne suma grynais gelbėtų ir padėtų“ (79 t., 50–51 f.).

Dėl tų pat vestuvių rašė karalius ir Vilniaus vaivadais. Kviesdamas jį į vestuves, prašė Zigmantas Vaza pasirūpinti ir vestuvių linksmąja dalimi, kad svečiai būtų nustebinti. Visų pirma jis norėjo, kad pasirūpintų tokiais totoriais, kurie galėtų iš lankų pramušti šarvus, kurie zovada jodami galėtų nuo vieno arklio persėsti ant kito, kurie jodami galėtų nuo žemės nagaiką pakelti. Tokių, švariai aprengtų vyrų reiktų kelių dešimčių. Be to, būtų gera, kad Radvilas pristatytų laukinių meškų narvuose. Jeigu taip greit nebūtų galima parūpinti laukinių, tai reiktų išerzinti prijaukintas meškas, joms duodant mėsos. Prašo taip pat žmonių, kurie galėtų išdirbti su jomis įvairius numerius. Nors tai jam ir daug kaštuos, bet tikisi, kad kaip seniau taip ir dabar nesigailės lėšų tam, ko reikalauja jo karališkoji garbė. (71 t. 118–9 f.).

Bet ne tik vestuvėms kelti nebuvo išde pinigų. Trūko jų kariuomenei apmokėti, trūko diplomatinėms misijoms siųsti ir priimti, trūko net padoriai karališkąjį dvarą išlaikyti. 1589 m. tarp kitų delegatų prie šv. Sosto buvo numatytas ir

32 A) Lot. k. – viso ko nervai (t. y. pagrindas) yra pinigai.

St. Radvilas. Kadangi St. Radvilas neturėjo Lietuvoje jokių valstybinių dvarų, tad nežiūrint iščiulpto išdo, Zigmantas Vaza pasižadėjo jį aprūpinti kelionėje maistu, geresniu, negu paprastai (71 t. 50–51 f.). Daug sunkiau su svetimų delegacijų priėmimu. Diplomatinė misijų išlaikymu turėjo rūpintis ir Lietuva, ir Lenkija. 1591 m. atvykus Maskvos delegacijai, Zigmantas Vaza skuba pranešti Vilniaus vaivada, kad sulaikytų ją Lietuvoje, nes Lenkijos išdas turįs darbo aprūpinti jo (vadinasi, karaliaus) išlaikymą [15]. Be to, karalius išpėja pristatyti prie jos apskukrų prievaizdą, kuris jos neišleistų iš akių, kad būtų prie jos visuomet sargyba ir kad nebūtų jokių pasikalbėjimų su pašaliniais asmenimis (71 t., 94–5 f.). Mat panašiai buvo elgiamasi ir Maskvoje su Lietuvos diplomatinėmis misijomis.

Zigmantas Vaza jau nuo savo valdymo pradžios buvo įtariamasis dėl savo slaptų planų. Visuomenė skeptiškai žiūrėjo dėl jo vedybų su Habsburgaite, ypač kad jos buvo daromos be seimo pritarimo. Įtarė taip pat karalių, kad jis nori palikti Respubliką, grįžti atgal į Švediją, o Lietuvą–Lenkiją kaip kraitį atiduoti būsimam savo sesers, kuri taip pat slaptai buvo atvykus iš Švedijos į Lenkiją, vyrui. Zigmantas Vaza turėjo dėl to teisintis, sakydamas, kad jo sąžinė rami ir kad jis viską daro su rezidentų žinia (jo laiškas N. K. Radvilui 1592. IV.4; 79 t. 58–9 f.). Iš tikrųjų gi, 1592 m. mirus Švedijos karaliui, jo tėvui, jis greitai išbėgo į Stokholmą, rūpindamasis užimti Švedijos sostą. Švedijos sostas pasidarė pagrindine Zigmanto Vazos gyvenimo problema, dėl kurios Lietuva–Lenkija įsivėlė į labai sunkų ir ilgą karą su savo šiaurės kaimynu anapus Baltijos jūros.

Tas karas prasidėjo 1600 m., kai Zigmantas Vaza nenorėjo pripažinti savo dėdės Karolio IX Švedijos karaliumi, reikšdamas į sostą pats pretenzija. Vien tik per šiuos metus Zigmantas Vaza parašė apie 20 laiškų Vilniaus vaivada ir d[idžiajam] etmonui Radvilai Perkūniui. Šito karo našta pirmiausiai gulė ant Lietuvos pečių, o jo vadu turėjo būti K. Radvilas, kaip d[idysis] etmonas. Iš tų laiškų aiškiai matyti, kaip sunku buvo Respublikai vesti karą. Kariuomenei samdyti trūko pinigų, o bajorijos mobilizaciją praveisti buvo taip pat nelengva. Jau šiuo metu pasirodė, kad tinkamesnė yra samdytoji kariuomenė. Tam reikalui karalius per Lietuvos etmoną ir su išdininko žinia pasiūsdavo tam tikriems asmenims patentus (*listy przypowiednie*) samdyti tam tikrą skaičių žmonių ir asekuracijas³³, kad pasamdytai kariuomenei bus mokama alga. Bet kariai norėjo iš anksto gauti atlyginimą, o kadangi išdas amžinai buvo tuščias, tai jų ir

33 A) Iš lenkų k., garantinius raštus.

nebuvo iš kur paimti. Dėl to, tad, kariuomenės verbavimas vyko labai sunkiai. Šį kartą jos susirinko taip maža, kad ir pats karalius rašė Radvilui Perkūnui, jog gėda d[idžiajam] etmonui vadovauti tokiam mažam kariuomenės kiekiui. Užtat kai prasidėjo karo veiksmai, pergalė greitai pasirodė švedų puseje. Jie užėmė Pernavą, veržėsi iš Estijos į Latviją ir ėmė grasinti Rygai. Veltui ragino Zigmantas Vaza atskirus didikus duoti frontui jų turimas asmenines kariuomenes. Nemažiau sunku buvo ir su amunicija. Buvo kreipiamasi į K. Radvilą, kad jis pasiųstų patrankas, kurias turėjo savo arsenale Biržuose.

Pavojaus akivaizdoje buvo šaukiamas seimas. Bet tai buvo per ilga procedūra, kai priešas jau ant kulnų lipo. Dėl to karalius ir šaukėsi į lietuvių tautą, sakydamas, kad „be Dievo, kitos vilties nėra, išskyrus garbingą lietuvių tautą, kuri norėdama išsaugoti garbę, saugumą ir Respublikos integralumą, neatsisakys gelbėti aną provinciją (Livoniją)“³⁴. Buvo kreiptasi taip pat į Žemaitiją ir Upytės bei Ukmergės apskritis, kaip esančias arčiausiai Livonijos, organizuoti apskričių kariuomenę pavojui atremti. Lenkai, nors pagal susitarimą lygiomis priklausė prie Livonijos ir lygiomis turėjo ją ginti, dėsė, atsilygindami už ankstyvesnį lietuvių pasyvumą karo su turkais atveju. Tik į metų pabaigą imta derėtis su jų etmonais dėl kariuomenės dalinių persiuntimo į Livoniją.

Dar nepasibaigus karui su Švedija, atsirado nauja proga įsimašyti į Maskvos reikalus, kurios Zigmantas III taip pat nenorėjo atsisakyti. Pas kunigaikštį Adomą Višniaveckį atklydo vienuolių išaugintas jaunuolis, kuris laikė save Jono³⁴ IV sūnumi Dimitrijumi, vadinasi, teisėtu pretendentu į Maskvos sostą, kur caras Borisas Godunovas visuomenės ir šiaip jau nebuvo mėgiamas. Politinėms intrigoms pramušta Zigmanto Vazos galva ėmė planuoti įvairias kombinacijas, kurias jis ir išdėstė savo laiške N. K. Radvilui (1604.II.18), jų iniciatyvą suversdamas ant savo patarėjų. „Kai kurie mūsų ponai tarėjai, rašo jis, nurodo mums, kad atsiranda didelė proga padidinti³⁵ Respublikos gerovei³⁶, garbei ir jai sustiprinti, nes jei su mūsų pagalba būtų tas Dimitrijus pasodintas Maskvos sostan, iš to būtų daug naudos: ir Švedija galėtų būti greičiau išlaisvinta, ir Livonijoje sugrąžinta taika, ir padidėtų jėgos prieš kiekvieną priešą“ (79 t. 156–7 f.). Vėliau, iš tikrųjų, avantiūristui karaliui pavyko įtraukti Lietuvą ir Lenkiją į karą su Maskva, kuris jokios konkrečios naudos nedavė, tik ir vienai, ir kitai valstybei nulašino daug kraujo.

Šitas Zigmanto Vazos mėčiojimas iš vieno karo į kitą buvo susijęs su jo

34 A) Ivano.

35 Žodis įterptas autoriaus ranka.

36 Buvo „labui“, pataisyta autoriaus ranka.

vidaus politikos planais, kur jis siekė sustiprinti savo valdžią ir pažaboti bajorijos saivaliavimą. Tačiau ir čia jis nebuvo labiau laimingas, negu santykiuose su kitomis valstybėmis. 1606–1607 m. prieš jį kilo revoliucija (rokošas). Tos revoliucijos vienas iš vadų buvo Lietuvos taurininkas Jonušas Radvilas, Radvilo Perkūno sūnus, karštas protestantas (religinė netolerancija buvo viena iš revoliucijos priežasčių). Po to, kai maištas pasibaigė, Zigmantas Vaza rašė Radvilui Našlaitėliui, dabar jau Vilniaus vaivada (nuo 1604 m.), apgailestaudamas, „kad tarp kitų tų Respublikos sąmaiščių ir sukilimo prieš mus autorių yra iš garbingos jūsų malonybės šeimos tas, kuris, nepaisydamas³⁷ nei mūsų nuolaidumo bei kantrumo, nei jūsų malonybės, pirmojo savo tėvynės senatoriaus ir seniausiojo savo šeimoje autoriteto, rūpestingų pastangų bei įspėjimų, nuo taip biauraus užsimojimo nesileido atitraukiamas, bet visa tai užsispyręs paniekino, puolė³⁸ mus, savo poną, garbę ir mūsų sveikatą“. Jis apgailestavo taip pat, kad nors ir labai nenorėdamas, turės prieš principalus imtis „aštrių vaistų“. (1607. VIII.1 79 t. 166–7 f.) Tai buvo ką tik po Grochovo kautynių, kur maištininkai buvo sumušti, bet savo bausmės jiems įvykdyti Zigmantas Vaza taip ir negalėjo, dargi pats turėjo sekančiame seime nusileisti, atsižadėdamas savo monarchistinių siekimų.

Seimų sušaukimas ir jų tinkamas pravedimas buvo taip pat vienas iš nuolatinių karaliaus rūpesčių. Tuo reikalu jam ypač svarbu buvo įtakingų ir jam palankių žmonių parama. Prieš kiekvieną seimą, kurio rinkimosi vieta ir laikas buvo nutariami karaliaus su senatoriais rezidentais, karalius rašydavo didikams laiškus, kuriuose išdėstydavo, kas numatoma svarstyti būsimajame seime, kuria linkme reikia padaryti nutarimus, ir prašydavo, kad jie dalyvautų seimelių posėdžiuose, kur buvo renkami pasiuntiniai į seimą, ir generaliniame Lietuvos seimelyje, kur buvo svarstoma, kokią poziciją Lietuva turi užimti vienu ar kitu klausimu. Kai 1595 m. seimas buvo šaukiamas ne Varšuvoje, bet Krokuvoje ir greičiau, negu leido įstatymai, Lietuvoje kilo nepasitenkinimas. Karalius kreipiasi savo laišku į N. K. Radvilą, teisindamasis, kad tai padaręs su daugelio senatorių pritarimu, nes pavasariui reikią būti pasirengus galimam turkų-totorių užpuolimui. „Dėl to pageidaujame iš jūsų malonės, kad vardan savo pareigos ir tėvynės meilės bei noro išsaugoti jos integralumą sugebėtume žmonėms taip nušviesti mūsų reikalą, jog tai atsitiko ne dėl asmeninių sumetimų, kurių čia visai neturime, taip pat ne dėl garbingos lietuvių tautos menko vertinimo, bet visame tame reikale greičiau buvo atsižvelgta į Respublikos

37 Žodis įterptas autoriaus ranka.

38 Buvo „metėsi“, taisyta autoriaus ranka.

naudą“. (79 t. 84–5 f.) Panašių kreipimūsi mūsų rinkinyje randame labai daug. Kartais buvo siunčiami ir specialūs karaliaus pasiuntiniai padėčiai nušviesti.

C. Didikų korespondencija

Račinskių bibliotekoje yra keletas tomų didikų korespondencijos iš XVI a. antros pusės ir XVII a. pradžios. 78 tome sudėti originalūs Nesvyžiaus–Olykos Radvilų šakos laišakai iš 1549–1599 metų. Čia randame Radvilo Juodojo, Albrechto, Jurgio ir Stanislovo Radvilų laiškus. Viso jame yra 422 foliantai. Tas tomas yra iš Nesvyžiaus archyvo. 77 tome yra Radvilų laiškų originalai Chodkevičiams iš 1611–1626 m. (1–143 f.) ir Sapiegų laiškų originalai tiems patiems Chodkevičiams iš 1572–1620 m. (144–261 f.). Mažiau įdomūs kiti tomai, kur yra įvairių lenkų didikų laišakai, arba su Lietuva mažiau bendro turėjusių asmenų laišakai, kaip Sluckių, Ostrogskių³⁹ ir kt. (pav[yzdžiui], 34 tomas).

Mūsų didikų korespondencijos iki šiol išleista labai nedaug. Iš kalbamojo laikotarpio turime tik tris didesnius leidinius. Tai A. Sokolovskio parengtą Radvilų korespondencijos tomą „Archivum domu Radziwiłłów“ [16], Prochaskos „Archivum domu Sapiehow“, kurio, deja, pasirodė tik pirmas tomas, nors buvo užsimota labai plačiai, ir „Korespondencija J. K. Chodkiewicza“ [17]. Atskirai pribarstyta didikų laiškų randame įvairiuose šaltinių leidiniuose bei istoriniuose tyrinėjimuose. Vis dėlto, tai yra nepaprastai maža. Negalima sutikti su Radvilo korespondencijos leidėjo A. Sokolovskio nuomone, kad Lietuvos istorija kūrėsi daugiau didikų dvaruose, negu karaliaus kabinete, arba seimuose, nes jie, užimdami prie karaliaus dvaro aukštas vietas, be abejo, turėjo didelės įtakos tai pačiai karaliaus dvaro politikai. Jie buvo lyg tarpininkai tarp karaliaus ir bajorijos, ir jeigu retai kada galėjo kurti savo politiką, tai bent geriau negu kas nors kitas turėjo progos ją pažinti ir savo korespondencijoje ją atskleisti.

Šių laiškų skaitytoją pirmiausiai turi nustebinti tokios rūšies korespondencijos gausumas. Dažnai laiškais buvo keičiamasi kas mėnesį ir dažniau. Surinkus visą kurio nors didiko korespondenciją, susidarytų daug storų tomų. Tai darosi suprantama prisiminus, kad tuo metu nebuvo spaudos ir kad beveik vienintelė susižinojimo priemonė buvo laišakai. Svarbesnieji to laiko politiniai veikėjai turėjo net savo pašto priemones (žmones ir arklius) tai korespondencijai palaikyti. Štai, pavyzdžiui, J. Radvilas Rokošininkas, turėdamas išvykti į Dancigą,

39 A) Ostrogskių.

rašo J. K. Chodkevičiui, kad jo pašto arkliai būsią išstatyti net iki Vilniaus, iš kur jo korespondenciją galės paimti Chodkevičiaus suorganizuotas paštas. Pats Chodkevičius tuo metu žygiavo į Maskvą. „Būtų gerai, rašo J. Radvilas, kad ir jūsų malonė turėtų kuri nors patikimą žmogų Vilniuje, kuris galėtų mano laiškus perimti ir dienos ar nakties metu jūsų malonei persiųsti“ (77 t. 32 f.). Kadangi didikų laišakai buvo sekami, tad rūpindavosi, kad jų pertiekejai būtų patikimi žmonės, o kartais net naudojosi šifru ir sutartiniais žodžiais.

Didikų korespondencijos turinys labai įvairus. Joje rasime viską, pradedant nuo grynai asmeninių jausmų pareiškimo, įvairių smulkių šeimyninių reikalų, baigiant valstybinėmis problemomis ir tarptautine politika. Skaitant ją, visuomet reikia turėti prieš akis, kas jos autorius ir kam ji siunčiama. Artimų žmonių, artimų giminių korespondencijoje randame įvairių smulkmenų, neišsakytų minčių, kurių kartais visai negalima suprasti, arba bent reikia jas papildyti kita istorine medžiaga. Tokie laišakai yra, pav[yzdžiui], tarp gausių Radvilo Juodojo sūnų. Jeigu susirašinėję asmenys yra toliau vienas nuo kito, jų korespondencija yra oficialesnė ir aiškesnė, pav[yzdžiui], Lietuvos kanclerio L. Sapiegos laišakai d[idžiamam] etmonui J. K. Chodkevičiui.

Ir didikų laiškuose, kaip ir valdovų, randame daug to laiko visuomenės ir santvarkos kritikos. Ypač tuo pasižymi etmonų korespondencija. Bet jeigu karaliai visą kaltę stengėsi suversti visuomenei, tai didikų korespondencijoje toji kaltė padalinama tarp dvaro politikos ir visuomenės. Charakteringa tačiau, kad retai kada galima užtikti užsipuolimą ant paties karaliaus. Užtat labai dažnai nepasigailima aštresnio žodžio jo patarėjams ir artimiesiems bendradarbiams. Aukštesnės vietos prie karaliaus dvaro buvo toji meškerė, ant kurios retai kuris didikų nesileisdavo pagaunamas. Didikų egoizmas ir kova dėl aukštesnių vietų buvo kasdieninis reiškinys. Karaliai tai suprato ir mokėjo tą padėtį išnaudoti. „Atskirai paėmus, rašo popiežiaus nuncijus Malaspina, karaliaus valdžia yra didelė dėl to, kad turi savo rankoje duoną ir gali duoti ją tam, kam patinka. O lenkai daugiausia⁴⁰ yra neturtingi⁴¹ ir negalėtų kaip reikiant gyventi be karaliaus kišenės, t. y. be seniūnijų, urėdų ir dignitorijų⁴². Didikų silpnoji pusė ir

40 Buvo „didelėj dalimi“, taisyta autoriaus.

41 Buvo „biedni“, taisyta autoriaus.

42 Dignitorius – LDK ir Lenkijos karalystėje pareigūnas, atliekantis nesenatoriškas centrinių urėdų pareigas: etmonas, rūmų išdininkas, didysis Lenkijos sekretorius, LDK raštininkas, dvasinis ir pasaulietinis referendorius, didysis ir rūmų vėliavininkas, prievaizdas, stalininkas, postalininkas, pjaustytojas, taurininkas, kardininkas, arklininkas, medžioklis. Dignitorijos – dignitorijų valdos.

buvo ta, kad tarp atskirų didikų arba jų šeimų nuolat vykdavo kova. Tokioje santvarkoje, kokia tuomet buvo Lietuvoje, tai buvo neišvengiama. Dažniausiai laimėdavo tie, kurie eidavo išvien su karaliumi.

Zigmanto Vazos valdymo metu pradžioje kilo smarkus ginčas dėl Vilniaus–Krokuvos vyskupijų. Tai nebuvo vien tik ginčas tarp lietuvių ir lenkų, kaip tai nori atvaizduoti jį istorikai, bet tai buvo taip pat ginčas tarp atskirų Lietuvos didikų. 78[-ame] Račinskių bibliotekos tome yra daug Vilniaus, o vėliau Krokuvos vyskupo kardinolo Jurgio Radvilo laiškų, kurių didelė dalis liečia kaip tik ginčą dėl Vilniaus vyskupijos. Kardinolas J. Radvilas buvo netiesioginis visos šitos bylos kaltininkas, nes paskyrus jį Krokuvos vyskupu, (to paskyrimo motyvai iki šiol nėra išaiškinti), Zigmantas Vaza norėjo kompensuoti lenkams, paskiriant Lucko vyskupą B. Maciejievski Vilniaus vyskupu. Dėl to kilo aštrus ginčas pirmiausiai tarp J. Radvilo ir Lietuvos didikų, paskui tarp lietuvių ir lenkų, kuris truko apie 10 metų, iki pat kard[inolo] J. Radvilo mirties (1600 m.). Lietuviai priešinosi ne tik Maciejievschio paskyrimui Vilniaus vyskupu, bet taip pat nenorėjo, kad J. Radvilas sutiktų būti Krokuvos vyskupu.

1591 m. Lietuvos seimas priėmė tuo reikalu nutarimą ir pasiuntė seimo vardu laišką J. Radvilui, puldamas jį už Krokuvos vyskupijos priėmimą. Račinskių bibliotekoje yra aštrus J. Radvilo atsakymas į šią Vilniaus seimo nutarimą (iš Capraroli Italijoje 1591 m. rugpjūčio mėn. 78 t. 212–214 f.). Visų pirma, J. Radvilas išdėsto, kad jo paskyrimas įvyko visai be jo pastangų, net jam nežinant ir priešinant, Zigmanto Vazos ir popiežiaus valia. Toliau jis atremia lietuvių kaltinimą, kad tuo paskyrimu įžeidžiamos Lietuvos teisės ir laisvės. Iš savo pusės J. Radvilas puola didikus, kad jie negynė Lietuvos teisių tada, kai reikėjo jas ginti, ir apkaltina juos, kad jie patys turi Lenkijoje seniūnijas ir favorizuoja lenkus, užimančius Lietuvoje įvairias vietas. Jis puola taip pat Lietuvos, ypač Vilniaus visuomenę, kuri buvusi jam labai nedraugiška, kol jis buvęs Vilniaus vyskupu. Čia kardinolas turi galvoje Lietuvos protestantų nusistatymą prieš jį, ypač 1588 ir sekančiais metais garsiąją Ješmano bylą, dėl kurios jo buvimas Vilniuje darėsi net pavojingas. Žinome iš kur kitur, kad kard[inolas] Radvilas organizavo net būrį kariuomenės savo ir katalikų reikalams ginti Vilniuje. „Jūsų malonės rašo, kad pasilikčiau tarp tų, kurie taip barbariškai ir įsiutusiai (*barbarae et rabiose*) puolė teises, laisves, orumą, užimamą vietą arba greičiau mano paties asmenį, kuris tą vietą reprezentuoja, be jokios priežasties, eidami prieš bet kurią teisę ir padorumą ir net prieš patį Lietuvos statutą ir tribunolo konstitucijas, tiktai dėl grynios dvasinės impotencijos ir iš grynios neapykantos

prieš dvasinį luomą, nenorėdami palikti nieko sveiko, griaudami iki pamatų bažnytines teises ir šlykščiai trypdami kojomis savo tėvynėje jos laisves“. Dar daugiau. Įtūžęs kardinolas pranašauja, kad tokie reiškiniai turi privesti valstybę prie pražūties, „nes neįmanoma, kad ten, kur laužomos Dievo Bažnyčios laisvės ir teisės, pasilikėtų sveiki pasauliniai įstatymai (*prophanae leges*)“. Ir užtat su pikta ironija priduria, kad tas, kuriam jis užleidžia vietą, geriau galės jiems įtikti, negu jis. Toliau jis pasisako dėl lietuvių pasipriešinimo prieš lenko paskyrimą Vilniaus vyskupu. Tai, esą, ne visų toks nusistatymas. Jis esąs vienas tokių, kurie palaikys lenko kandidatūrą. Jis nesupranta, kodėl turi būti tas tautinis skirtumas (*differentia nationum*). Juk tos dvi tautos sujungtos į vieną.

Dar plačiau visą tą istoriją kardinolas J. Radvilas išdėsto kitame savo laiške nežinomam adresatui (atrodo vienam iš savo brolių). Iš jo dar labiau paaiškėja, kad J. Radvilas bažnytinius reikalus stato aukščiau už valstybinius. Jo paskyrimas Krokuvos vyskupu ne tik negali pakenkti Lietuvos teisėms ir laisvėms, bet, priešingai, ją gali tik dar labiau iškelti. Taip galvojęs ne jis vienas. O jei ir būtų kas nors įžeidžiančio, tai jis kaip dvasiškis Dievo tarnybą turi statyti aukščiau už valstybės tarnybą (*servitium Dei bono patriae antepone*). Iš kitos pusės, jis negali pritarti tiems Lietuvos įstatymams, kurie reikalauja, kad vyskupai Lietuvoje būtų tiktai lietuviai. Lietuvoje ne tik nėra tinkamo kandidato į vyskupus, bet jeigu laikytis tų įstatymų, tai dėl kunigų stokos turėtų vakuoti daug bažnyčių Lietuvoje. „Kai anas išgarbintas mūsų statutas buvo kalamas, rašo ne be ironijos J. Radvilas, ir į jį buvo įrašyta, kad jokios nei mažos nei didelės beneficijos⁴³ Lietuvoje negalės užimti lenkas ir kad nuo šiol dvasiniame tribunole galės dalyvauti tik lietuviai kanauninkai, matydamas, kad tai eretiškas arba tiesiog velniškas išradimas, siekiąs sunaikinti dvasininkų luomą, priešinausi tam, ir kai nežiūrint to buvo tai į statutą įtraukta, iškilmingai protestavau“. Juk Vilniuje tesą du lietuviai kanauninkai, kurie gali būti dvasinio tribunolo nariais. O dvasininkus Lietuvoje taip traktuoja, kad tūlas bevelytų geriau visą gyvenimą būti raišas, negu eiti į kunigus.

Toliau J. Radvilas visas savo laiško ašmenis nukreipia prieš Vilniaus vaivadą K. Radvilą Perkūną, garsųjį Lietuvos protestantų vadą. Tai jis užvireš visą tą košę, nors jam tegu rytoj pasiūlo kokią pelningą vietą tegu ir Turkijoje, ir tai ją priims. Tie, kurie dabar taip uoliai giną savo tėvynę, ar ne jie privedė

43 A) Iš lot. k., *beneficium* — geradarystė: 1. V. Europoje ankstyvaisiais viduriniais amžiais žemės valda be paveldėjimo teisės, skiriama karaliaus arba stambaus feodalo savo vasalui už tarnybą (dažniausiai karinę); 2. Pelninga tarnyba, kurią dvasininkams teikdavo katalikų bažnyčia.

ją prie pražūties? Jų tėvynės meilė pasirodžiusi praėjusiose elekcijose, vėl ne be ironijos pastebi kard[inolas] Radvilas. „Ir dabar dar [kiekvieną dieną beveik kiekviename seime pasirodo, kad ne tik lapkričiai (Novembrai. Nežinia, ką tas žodis reiškia) nesipriešina, kai mūsų tėvynei krečia šposus⁴⁴, kai taip piktai veržiasi į mūsų įstatymus ir laisves, bet dargi lyg šuniukai paskum bėgioja, dargi lyg parazitai jam įsiteikia, dargi jo⁴⁵ garbę proteguoja ir neleidžia nė mažiausiam dalyke jo įžeisti. Taigi didumą patys pagadinę, nori pasirodyti švarūs esą ir mane puola, nenorėdami, kad imčiau tą dignitoriją Lenkijoje, nors patys ten turi seniūnijas, nors patys savo tarnams lenkams, neturintiems Lietuvoje žemių, duoda čia tarnybas. Tam p[onui] etmonui (Radvilui Perkūnui), duos Dievas ateis laikas, akis išbadysiu, kuris prieš visų norą pliklenkį Radziminskį padarė Žemaičių pakamore, o po to praėjusiam seime pasisakė už Dzieržeką, kurį taip pat velionis vaivada Glebavičius (Trakų 1590), pagal kanclerio (L. Sapiegos) norą, padarė Trakų vėliavininku. Tad kodėl negali būti Vilniaus vyskupas lenkas, juoba, kad tai ne pirmas kartas.

Tačiau suklydo kardinolas, kad ne jis vienas palaikys Lucko vysk[upo] B. Maciejevskio kandidatūrą į Vilniaus vyskupus. Ne tik Lietuvos protestantai tam priešinosi. Pasiapriešino ir katalikai ir net J. Radvilo broliai. Žinoma, niekas negalėjo priversti J. Radvilą palikti Krokuvos vyskupiją ir grįžti į Vilnių. Bet Maciejjevskis Vilniaus vyskupijos taip ir neišvydo.

Tame pat rinkinyje yra ir daugiau J. Radvilo laiškų kitais klausimais. Ypač įdomiai jis aprašė popiežiaus Inocento rinkimus, kuriuose kaip kardinolas dalyvavo. Šalia J. Radvilo laiškų čia randame ir kitų jo brolių laiškus, jų tarpe ir Žemaičių seniūno St. Radvilo, kuris tik atvažiavęs į Žemaičius pastebėjo, kad besibastydamas po užsienį išmoko daug svetimų kalbų ir lietuviškai vos nepamiršo, ir negalėdamas be jos išsiversti, sakėsi turėsiąs vėl eiti į mokyklą.

77[-ame] tome randame Sapiegų ir Radvilų laiškus Chodkevičiams, daugiausia Salaspilio (Kircholmo) mūšio su švedais didvyriui d[idžiajam] etmonui J. K. Chodkevičiui. Iš jų mes norime atkreipti dėmesį į Lietuvos kanclerio L. Sapiegos ir rokošininko Jonušo Radvilo laiškus iš XVII a. pradžios. Abu šie magnatai rašė beveik tuo pat laiku ir adresavo tam pačiam asmeniui (J. K. Chodkevičiui). Bet koks skirtumas! Iš L. Sapiegos laiškų matyti, kad jų autorius yra valdžios žmogus, turįs savo nusistatymą, bet mokąs jį suderinti su esama padėtimi, šaltas ir nuosaikus, nepasiduodąs jausmams ir susivaldąs, sprendžiąs įvairius klausimus, taip sakant, valstybiniu mastu. Dėl to, jo laiškai

44 Paraštėje redaktoriaus parašyta „kas?“.

45 Paraštėje redaktoriaus parašyta „kieno?“.

oficialūs, panašūs į šių dienų tarnybinius raštus. Iš jų matyti, kad tarp L. Sapiegos ir J. K. Chodkevičiaus nebuvo glaudesnių santykių, kad jie susidurdavo tik ten, kur juos suveddavo jų užimamos vietos. Iš Sapiegos laiškų galima spręsti, kokia tuo metu buvo oficiali Lietuvos politika. Juose daugiausia kalbama apie karą su Maskva (1609–1615) ir apie su juo susijusius Lietuvos vidaus reikalus (kariuomenės mobilizaciją ir aprūpinimą, jos saugumą ir konfederacijas). Dėl santykių su Maskva viename laiške Sapiega pareiškia tokią nuomonę (1614.III.29): „Nieko nepadarysime prašymais ir taikos neišprašysime, jeigu neužgulsime jiems ant sprando taip, kaip jie ant mūsų gula“ (77 t. 185–6 f.). Iš viso tame rinkinyje yra apie 30 laiškų L. Sapiegos J. K. Chodkevičiui (1604–1620).

Visai kitokio pobūdžio Jonušo Radvilo laišakai. Radvilo Perkūno sūnus neatsiliko nuo savo tėvo kovos ištverme tiek prieš karaliaus dvarą, tiek ypač prieš prolenkišką ir jėzuitišką Zigmanto Vazos politiką. Viename savo laiške J. K. Chodkevičiui jis rašo, kad reikia mokytis politinio bekompromisingumo ir ištvermės iš jo tėvo, kada jis kovojo dėl Vilniaus vyskupystės (77 t. 38–9 f.). J. Radvilas buvo vienas iš 1606–1607 m. revoliucijos (rokošo) vadų. Kadangi tuo metu karaliaus kariuomenei prieš rokošininkus vadovavo Chodkevičius, vadinas, jie buvo priešai. Bet vėliau (turbūt, 1613 m.) jie padarė sutartį. Nuo tada ir prasidėjo tarp jų atviras susirašinėjimas. Bent J. Radvilas, atrodo, nieko nuo Chodkevičiaus neslėpė. Atrodo, kad šiuo metu ir Chodkevičius priklausė tai pačiai opozicijai, kaip ir J. Radvilas. J. Radvilas ypač puola savo laiškuose karaliaus patarėjus, favoritus, dvaro pataikūnus (mini kažkurių triumviratą, kuris diktatoriškai ir sprendžia Lietuvos reikalus). „Labai bijau, rašo jis, kad mūsų tėvynei nebūtų atėjęs likiminis momentas. Dievas taip sumaišė visų tų protus, kurie turi jai patarti ir apie ją galvoti, kad visi jų patarimai, kaip išsireiškė p. Herburtas rokošo metu, taip tinka dabartiniams laikams, kaip pirštinės ant kojų, o batai ant rankų“ (1614.III.1). Vėliau, jau būdamas Dancige, dar pikčiau tuos patarėjus puolė, vadindamas juos Judomis, kurie už duonos kąsnį pardavė ne tik laisvę, bet ir savo sielą. Jo nuomone, galima ir karaliui tarnauti ir tėvynei nepamiršti, bet nieku būdu netinka valdovą garbinti, o tėvynę skandinti. „Kas išduoda tėvynę ir blogais patarimais veda ją prie pražūties, vertas tokios pat bausmės, kaip ir tas, kuris užmuša tėvą ar motiną“. Jo priešų (vadinas, dvaro politikos šalininkų) tikslas esąs „mūsų tautą paversti Lenkų karalių ir jų įpėdinių paveldimu turtu“. Iš kai kurių laiškų matyti, kad 1614 m. J. Radvilas organizavo naują revoliuciją Lietuvoje ir Lenkijoje. Po vieno tokio laiško jis deda prierašą, kad „tų laiškų, kuriuos dabar siunčia, niekas, o niekas, net ir pa-

tikimiausias, nematytų“⁴⁶. Iš viso, tiesiu ir drąsiu žodžiu, aštria kritika, vaizdžiu stiliumi pasižymi visi J. Radvilo laišškai, ir juos skaityti vienas malonumas. Dėl savo aštraus charakterio ne tik kad jis negavo aukštesnės vietos (jos, kaip sakosi, ir netroško), bet ir ilgą laiką turėjo gyventi svetur. Anot jo, „laisvas gimęs nori surasti tokią vietą, kur laisvai galėtų gyventi, net jei pavergtai tėvynei reiktų pasakyti ir *ultimum vale*“^{46c}.

J. Radvilas buvo ne tik politinis, bet ir socialinis revoliucionierius. Girdėdamas, kaip ponai ir dvarų laikytojai lieja vargšų žmonių baudžiauninkų kraują, jis pastebi, kad prieš Dievo sostą jų kraujas yra lygiai brangus, kaip ir didžiausio valdovo. Tik retas kuris tais laikais galėjo tokią nuomonę pareikšti.

D. Keletas kitų rankraščių

Be mūsų paminėtų, Račinskių bibliotekoje yra daug kitų rankraščių tomų (originalų ir nuorašų), kurie liečia Lietuvos istoriją. Šiuo tarpu mes atkreipsime dėmesį dar į porą trejetą tomų, kurių medžiaga ištiesai kalba apie Lietuvą ir kurie apima tą patį laikotarpį.

88[-ame] tome surinkti atskirų vaivadijų, apskričių ir miestų raštai į Lietuvos kanclerį L. Sapiegą, kuriuose arba prašoma ginti jų teises, arba siūloma praveisti kokį nors projektą prie karaliaus dvaro. Tai yra savotiškų peticijų rinkinys. Tuose laiškuose L. Sapiega dažnai vadinamas Lietuvos laisvių ir teisių sargas, tėvynės sargas arba tiesiog didysis senatorius. 1612 m. susirinkęs grabnyčių seimelis Gardine rinkti deputatų į Lietuvos Tribunolą, pasiuntė L. Sapiegai, kaip geram tėvynės sūnui ir senatoriui bei tėvynės mylėtojui ir Lietuvos teisių bei laisvių sargui, laišką, kuriame išdėsto visas lenkų skriaudas, daromas Lietuvai. Lenkai esą į praėjusio Varšuvos seimo konstitucijas neteisėtu būdu įtraukė kai kuriuos Lietuvai žalingus punktus, tarp jų ir dėl Smolensko ir Sivero žemių, kurias esą karalius kažkoku diplomu prijungęs prie Lenkijos. Jie prašo, kad toks punktas, kaip priešingas unijai ir Lietuvos teisėms, būtų panaikintas. Jeigu gi tai nepasisiektų dabar padaryti, tai jie pasiryžę sekančiame seime įteikti iškilmingą peticiją. „Pasitikime jūsų malone ir nuolankiai prašome, kad kaip pradėjai mylėti ir kelti mūsų nupuolusią tėvynę, kad taip ir iki galo neapleisdamas jos išrūpintumei mūsų pasiuntiniams audienciją pas karalių ir karūnos senatą ir kad mūsų pasiuntiniai, karaliui ir karūnos luomams išdėstę tą reikalą, pasiektų palankų mums sprendimą“⁴⁶. Prašo taip pat, kad su jo

46 A) Lot. k. – paskutinis atsisveikinimas.

intervencija ir pagalba pasiuntiniai galėtų grįžti su jų ir visos Lietuvos Respublikos pasitenkinimu. Mano, kad ir kitos vaivadijos ir apskritys eis tuo pat keliu (1612.II.3. 88 t. 3 f.).

Įdomų laišką pasiuntė L. Sapiegai Volkovyske suvažiavusi bajorija 1613 m. (po dokumentu padėta klaidinga 1603 m. data). Iš jo matyti, kad L. Sapiega buvo jiems parašęs apie derybų eigą su susikonfederavusia kariuomene Lietuvos Brastoje⁴⁷, kuri reikalavo 400000 zlotų. Jai apmokėti buvo kreiptasi į tą suvažiavimą apsidėti naujais mokesčiais tam reikalui. „Maloningasis pone kancleri, atsakė jam Volkovysko suvažiavimo dalyviai, kai prasidėjo karas su Maskva, kai karalius buvo lydimas į Maskvą, niekas mums, bajorijai, jokių laiškų nerašė ir nieko apie tai nepranešė. Dargi, kai karaliui esant Vilniuje prieš žygį į Smolenską Tribunolo nariai paklausė karaliaus, kur rengiasi vykti, jiems buvo atsakyta, kad jie esą pasiūsti teisti, o ne statinėti klausimus. Dabar gi, kai jau tėvynę užgulė tokie nepakeliami ir iki šiol negirdėti sunkumai ir ji sunaikinta, rašote, jūsų malonybė, mums, bajorijai, kaip ją gelbėti nelaukiant seimo. Gaila, kad tiems, kurie jaučiamės esą tikri tos tėvynės sūnūs, vos neprišėjo pasakyti, kad kas užtraukė tėvynei nelaimę, tas tegu ją ir gelbsti. Tačiau kadangi nesame išgamos, o tikri tos tėvynės sūnūs, nenorime jos apleisti ir neapleisime, kaip ir iki šiol neapleidome“. Dėl to pageidauja, kad prieš seimą būtų sušauktas visų d[idžiosios] Lietuvos kunigaikštystės luomų suvažiavimas tiems reikalams apsvarstyti ir naujais mokesčiais apsidėti. 1603 (1613?) IX.9, (t. p., 102–103 f.).

Ir kituose panašiuose kolektyviniuose laiškuose keliamos politinės negerovės, aliarmuojama dėl gresiančių pavojų ir t. t. 1626 m. rašo Vilniaus miesto burmistras ir tarėjai, kad Vilniaus miestui grasina Sudermanlandijos kunigaikštis Gustavas [18]. Iš tų pat metų randame ir daug apskričių ir visos Žemaitijos vardu laiškų L. Sapiegai tuo pačiu reikalu. Bajorija rašė ir siuntė pasiuntinybes pas L. Sapiegą, kad palengvintų mokesčius, kad apgintų nuo sauvaliaujančios kariuomenės ir t. t. Mscislavlio⁴⁸ vaivadijos bajorija skundėsi, kad ji taip nubiednėjusi, išbėgus jų baudžiauninkams į Smolenską, kad dabar patys turi vaikščioti paskui žagrę (t. p. 56–57 f.).

Atskirai reikia paminėti keletą Dancigo, Karaliaučiaus ir Rygos miestų laiškų L. Sapiegai iš 1626 m. Dėl karo su švedais turėjo smarkiai nukentėti tų pirmaeilų prekybos miestų reikalai, kurie palaikė glaudžius prekybos santykius su Lietuva. Persikėlus karinėms operacijoms į Prūsiją, karas priartėjo prie

47 A) Dab. Breste.

48 B) Mstislavlio.

Lenkijos. Lietuva visuomet buvo linkusi susitarti su Švedija ir 1626–1627 m. faktiškai su Gustavu Adolfu nebekariavo, dargi palaikė prekybinius ryšius. Ypač įdomūs ilgi Karaliaučiaus prokonsulų ir konsulų vardu parašyti laišškai L. Sapiegai (lotynų kalba). Karaliaučius, po Gustavo Adolfo ultimatumo, buvo nutaręs laikytis neutralumo švedų–lenkų karo atžvilgiu. Faktiškai jis pakliuvo į švedų rankas. Savo laiškuose Karaliaučiaus miesto galvos pareiškė ištikimybę karaliui ir išdėstė reikalą palaikyti prekybos ryšius, ypač su Lietuva, kurie nuo senų laikų buvę intensyvūs. Nors nežinia, ką Karaliaučiu atsakė L. Sapiega, bet iš kitur žinome, kad tarp Lietuvos ir Karaliaučiaus šio karo metu prekyba nenutrūko. Lenkai už tai darė skaudžių priekaištų Lietuvos adresu. Turbūt, ne be pagrindo 1627 m. vienas lenkų pasiuntinys kalbėjo seime: „Karo su Gustavu nebaigsime, kol ponai lietuviai nesutiks uždaryti savo uosto, nes per tą uostą visi javai, iš kurių ponai lietuviai gerai pasipelno, pasiekia priešą, ir pagaliau sieros, salietros, parako, dagčių, alavo ir kitų karui svarbių žaliavų tas uostas pakiša priešui. Turiu įtikinančių žinių, kad jeigu būtų ponai lietuviai Torno seime sutikę uždaryti uostas, jau būtų tas karas laimingai ir garbingai Respublikai pasibaigęs. Dėl to, kas nenori uostų uždaryti, tas trokšta karo be pabaigos“ [19].

Račinskių bibliotekos rankraščių 87[-a] tomą sudaro lenko etmono Kristupo Radvilo laišakai karaliui ir senatoriams, jo kalbos seimuose ir kitomis progomis, o taip pat 1621–1622 karo Livonijoje dienynas. Tai didžiulis dokumentų nuorašų tomas 1620–1625 Lietuvos istorijai nušviesti su Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisu (viso apie 1200 foliantų). Žymi dalis čia randamos medžiagos jau spausdinta [20]. Tai lyg savotiška K. Radvilo apologija⁴⁹ prieš tuos kaltinimus, kuriuos jam metė Zigmantas Vaza dėl karo su Švedija. Tai yra taip pat karo vado teisinamasis dėl visų patirtų nepasisekimų.

Šitas tomas prasideda K. Radvilo laišku karaliui iš 1620 m. spalio mėn., kuriame [jis] pareiškia didelį apgailėstavimą dėl Cecoros pralaimėjimo su turkais. Tai esą negirdėtas pralaimėjimas, dėl kurio pagonims dar labiau pakilo ūpas, o mus apsupo gedulas. Lenkijai atlikus visai be etmonų, karui su Turkija vadovauti buvo pavesta d[idžiajam] Lietuvos etmonui J. K. Chodkevičiui. Bet tuo pat metu baigėsi paliaubos su Švedija, ir grėsė karas iš tos pusės. Prieš savo norą, K. Radvilas turėjo rūpintis Livonijos saugumu. Tai buvo sunkus uždavinys, juoba, kad pačios geriausios kariuomenės jėgos buvo nukreiptos prieš Turkiją, o karalius ar tai dėl paniekos Gustavui Adolfui, ar dėl kitų prie-

49 A) Iš lot. k., apsigynimas.

žasčių (atrodo, ir dėl nepasitikėjimo K. Radvilu, kaip protestantu) Livonijos karu mažai tesirūpina. Veltui jam rašė K. Radvilas, kad be mobilizacinių raštų (patentų) ir *sine nervo rerum gerendarum* (pinigų) Livonijos tarnybos negalima atlikti. Liko tik apskričių kariuomenė, tačiau kaip niekas pirmtakų nieko su ja negalėjo daryti, taip ir nei karaliaus apsaugoti, nei pats pasikliauti ja *sine nota temeritatis* negalįs (laiške karaliui 1620.XI.3, 87 t. 8–9 f.). Tuo pat reikalau rašo jis ir Lietuvos vicekancleriui A. S. Radvilui (garsiajam atsiminimų autoriumi, kurių rankraščio nuorašas yra taip pat Račinskių bibliotekoje: lotyniškas tekstas ir lenkiškas vertimas), nurodydamas, kad matąs kaip veidrodyje, kad „nors Livonijoje būtų ir didžiausias pavojus, visi *in bellum Turcicum intenti* ir labai maža arba jokios pagalbos neskirs tiems kraštams ginti“. Prašo ginti jo ir kiekvieno Radvilo garbę (t. p. 9–11 f.). Švedijos pavojumi aliarmavo K. Radvilas karalių, Lenkijos primą, Lenkijos ir Lietuvos kanclerius, Tribunolus, dvaro valdininkus ir visą visuomenę. Buvo laukiama, kad Gustavas Adolfas pagrindines savo pajėgas išsodins ties Ryga, o siekdamas suskaldyti operacijas, mažesnę desantą iškels Žemaitijos pajūryje.

Tiesa, buvo paskirta komisija deryboms vesti su švedais, bet ne karaliaus ir seimo vardu, bet asmeniškai Vilniaus vaivados J. K. Chodkevičiaus iniciatyva. Tai buvo teisinis nonsensas, padarytas sąmoningai. Iš tikrųjų derybų su sveitimomis valstybėmis iniciatyva priklausė tik karaliui ir seimui. Kadangi Zigmantas Vaza nenorėjo pripažinti Gustavo Adolfo teisėtu Švedijos karaliumi, tad norėdamas išlošti laiko, sutiko leisti tam tikrai komisijai tartis su juo, tačiau tuo neįpareigojant nei jo, nei visos respublikos. Tokia keista teisės atžvilgiu padėtis tęsėsi ilgą laiką. Negana to, ir toji komisija (ją sudarė Vendeno kaštelionas J. G. Tyzenhauzas, Dorpat⁵⁰ pakamorė B. Važynskis ir Naugarduko (Livonijoje) seniūnas V. Pletenbergas) nepalaikė su K. Radvila kontakto.

1621 m. vasarą (rugpjūčio 10 d.) Gustavas Adolfas su didelėmis pajėgomis išsikėlė prie Rygos. Šio įvykio paveiktas K. Radvilas dar labiau ėmė šauktis pagalbos ir tarp kita ko rašė L. Sapiegai, kad „bus *actum de nobis* (baigta su mumis), jei mes kuo greičiausiai nepasirūpinsime žmonėmis, pinigais, ginklais ir kitais kariniais reikmenimis. *Actum* (baigta) su Ryga, jei jūsų malonė neparodysite jai iš to seimo šiokios tokios geradarybės“. O jeigu krisianti Ryga, kris ne tik mūsų valdos Livonijoje, bet ir Lietuva ne kažin kaip laikysis ant kojų. Toliau aprašo, kokia sunki šiuo momentu Rygos padėtis. „Ne be priežasties rimtai apie tai rašau, nes kiekvienam etmonui Ryga yra lyg dešinė ranka, jei-

50 A) Dab. Tartu.

gu jis ją turi savo pusėje“ (t. p. 74–75 f.). Deja, šį kartą Ryga neilgai pasiliko etmono pusėje, ir jau už mėnesio laiko po ano laiško ji pasidavė Gustavui Adolfui. Tai buvo nauja proga šaukti „*Hannibal ante portas*“⁵¹, tačiau, neturėdamas dvare pasitikėjimo, ir toliau K. Radvilas maža paramos tegavo.

1621–1622 m. Livonijoje praėjo po karo ir įvairių diplomatinių derybų ženklu. Papildžius tai, kas apie tuos įvykius jau atspausdinta „Sprawy wojenne i polityczne“, ta medžiaga, kuri yra 87[-ame] Račinskių bibliotekos rankraščių tome, galima susidaryti jų pilną vaizdą, kurio sintezę davė pats K. Radvilas savo plačioje kalboje 1623 m. seime (t. p. 1131–1168 f. Ji, kiek žinia, iki šiol nėra spausdinta). Štai keletas tos pilnos politinių samprotavimų kalbos įdomesnių vietų. Stebisi esą žmonės, kodėl jo nuopelnai Livonijoje taip neįvertinami. „Bet būtų daug nuostabiau, kad toje mūsų amžiaus pabaigoje ir senatvėje atsirastų toks padėties vertinimas, kuris visa tai, kas *optima fide* karaliui ir respublikai padeda, iš visų pusių būtų giriama. Yra tikra, kad laikas kaip visų daiktų, taip ir žmonių pykčio tėvu gali būti pavadintas, ir dėl to juo toliau, juo mažiau galima tikėtis nuo pavydo laisvų jausmų, kad juos su senoviniu nuoširdumu būtų galima sulyginti“. Dabar esą žmonės daugiau rūpinasi kitus šmeižti, negu patys garbės įsigyti. 1620 m. seimas buvo nutaręs Livonijos apsaugai pastatyti 3000 karių, prie jų prijungti Lietuvos totorius, K. Radvilą paskyrė į derybų komisiją, bet po seimo viskas pasikeitė: „Seimo nutarimai tuoj po seimo buvę užpokuoti“, karas buvęs pavadintas Radvilo ir Rygos karu. Kalbėjo, kad „jei Radvilas eis ten su kariuomene, tikrai užtrauks karą su švedais. Gi patikėjus derybas kam kitam, tuojau būtų taika. Tikrai gana. *Atrax iniuria*“⁵² ir iš tų, kurie kalbėjo ir iš tų, kurie tikėjo, jeigu tikėjo. Jau norėjęs viską mesti, bet prisirišimas prie karaliaus ir tėvynės meilė neleido nuleisti rankų. Tikrai *unico silentio* galėjau pašalinti tuos rūpesčius ir miegoti su miegančiais, juoktis su besijuokiančiais, netikėti su netikinčiais“.

Išsikėlus Gustavui Adolfui su 26000 karių ties Ryga, K. Radvilas dar kartą siūlė karaliui paskirti naują komisiją deryboms, kad tuo būtų galima laimėti laiko. Prašė taip pat tuo metu posėdžiaujančio seimo daugiau kariuomenės. Dėl Rygos ir Jelgavos netekimo kalbėjo Radvilas, kad Rygos netekus, jis, rodos, vienos rankos netekęs. „Bet pasakysiu teisybę, kad Jelgavos netekimas mane nemažiau sukrėtė, nes Ryga vis dėlto atlaikė šiek tiek priešų puolimą, ši gi *nulla accepta, nulla data hostilitate*, iš karto su mumis atsisveikino“. O nuo Jelgavos iki Lietuvos siena tik per keturias mylias. Dar kartą labai skeptiškai

51 A) Lot. k. – Hanibalas prie vartų, t. y. gresia didelis pavojus.

52 B) Lot. k. – baisi žala.

atsiliepė K. Radvilas apie apskričių kariuomenę. Dėl karinių operacijų, Radvilo tikslas buvo išvilioti priešą į lygų lauką ir ten sumušti, bet to padaryti jam nepasisekė. Paskui Gustavas Adolfas nukreipė dalį savo jėgų Estijos link ir paėmė Volmarą⁵³ (1622.I.5). „Nežinau, kaip etmonas gali apginti tokias vietas, kurios ne tik nuo priešo, bet net nuo naktinio plėšiko sunkiai galėtų apsiginti“. Iš viso išskyrus keletą svarbesnių pilių, „kitose nebuvo nei sargo vartams uždaryti“.

Pabaigoje kalbama apie derybas su švedais, kurių iniciatyva išėjusi iš švedų pusės. Plačiai teisinasi dėl Jelgavos paliaubų sudarymo. Baigdamas prašo, kad karalius būtų maloningas jam *cum aliis bene merentibus*, nes tėvynė ir toliau reikalaus savo sūnų pagalbos. Jei gi jiems dėkingumu nebūtų atsimokėta, bijo, kad tėvynei ir mirties patale gulint ne kiekvienas eis gelbėti.

Po etmono kalbos ir po komisijos pranešimo apie derybas su švedais, karaliaus vardu padėką pasakė Lietuvos kancleris A. S. Radvilas, senato vardu Vilniaus vyskupas E. Valavičius, pasiuntinių rūmų vardu seimo maršalas Sobieskis.

Visa ta medžiaga, kuri yra 87[-ame] Račinskių bibliotekos tome, gali būti nepaprastai svarbi tam, kuris domisi anų laikų karo technika (čia rasime, ir kokie ginklai buvo, ir kokius sustiprinimus darėsi, ir kaip kėlėsi per upes, ir kaip šturmavo pilis, kaip šnipinėjo, kaip tardė belaisvius ir t. t. ir t. t.), karo vedimo organizacija ir kitais panašiais klausimais. Iš antros pusės, ji įdomi ir diplomatinės istorijos specialistui, nes lygia greta su karinėmis operacijomis vyko ir diplomatinės derybos. Čia rasime, kaip buvo užmezgamas tarp kariaujančių pusių kontaktas, kaip išdirbamos deryboms instrukcijos, kaip sutinka abiejų pusių delegatai, titulų ir pirmenybės klausimai ir t. t. ir t. t.

Račinskių bibliotekoje yra ir daugiau rankraščių, svarbių mūsų praeičiai nušviesti. Bet per tuos du mėnesius, kuriuos man teko toje bibliotekoje dirbti, nebuvo galimybės ją visą peržiūrėti ir nurašyti. Tas, kas norėtų sužinoti, kokiais dar kitais klausimais galima ten rasti medžiagos, tepasižiūri Sosnovskio–Kurtzmanno ir dr. A. Wojtkowskio sudarytus katalogus.

53 A) Valmierą.

*SANTRAUKA*⁵⁴

1943 m. man buvo duota progos susipažinti su kai kuriais Vokietijos archyvais ir bibliotekomis, jų tarpe su Račinskių biblioteka Pozene. Į Račinskių biblioteką atviliojo mane Radzivilliana, t. y., keletas tomų rankraščių, pakliuvusių čia iš Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos, per žinomą XIX a. pirmos pusės istoriką J. Niemcevičių. Kadangi turėjau ribotą laiką, porą mėnesių, spėjau nurašyti tik tuos tomus, kurie mane labiausiai domino, būtent, tuos, kurie liečia XVI a. antros pusės ir XVII a. Lietuvos istoriją.

Daugiausia mano peržiūrėtos medžiagos liečia garsiąją Lietuvoje Radvilų šeimą. Nei viena kita didikų šeima Lietuvoje nebuvo tokia populiari Vak[arų] Europoje, ypač Vokietijos imperijoje, kaip Radvilai. Jau 1518 m. iš vokiečių imperatoriaus Maksimilijono buvo gavę dukų, o 1547 m. iš imperatoriaus Karolio V kunigaikščių titulą. Kada XVI a. pabaigoje kunigaikštis Ferdinandas užsimojo pastatyti netoli Innsbrucko specialią pilį, kurioje būtų surinkta visų didikų Europos imperatorių, karalių, kunigaikščių ir karo vadų ginklai ir atvaizdai, tarp kitų didikų buvo numatyta patalpinti šitame arsenale ir dviejų Radvilų ginklus ir atvaizdus. Kartu su tuo buvo pavesta kunigaikščio patarėjui ir sekretoriui Jokūbui Schrenkui paruošti veikalą apie tą didikų gyvenimą ir darbus. Į šitą biografinį žodyną buvo įtraukti tie patys du atstovai iš Radvilų šeimos.

Peržiūrėtą ir nurašytą Račinskių bibliotekos medžiagą galima suskirstyti į kelias grupes. Pirmąją grupę sudaro imperatorių, karalių ir kunigaikščių laišakai Radvilams nuo 1547 iki 1727 metų (86[-tas] rankraščių tomas). Viso čia yra 126 laišakai Radvilams, rašyti daugumoje lotynų, į pabaigą prancūzų kalba. Antrąją grupę sudaro Lietuvos–Lenkijos karalių laišakai Radvilams ir kt. Lietuvos didikams. Čia randame Zigmanto Augusto, Stepono Batoro ir Zigmanto III laiškus (71, 72 ir 79 tomai). Ypač daug Zigmanto III laišku (230). Jie nepaprastai įdomūs to laiko Lietuvos vidaus ir užsienio politikai pažinti. Trečiąją grupę sudaro tarpusavio didikų korespondencija. Čia randame korespondenciją tarp atskirų Radvilų šeimos narių (78 tomas), su labai įdomiais kardinolo Jurgio Radvilo laiškais, kurie daug naujos šviesos meta garsiam ginčui dėl Vilniaus–Krokuvos vyskupijų. Čia randame taip pat Radvilų laiškus Chodkevičiams iš 1611–1626 m., o taip pat Sapiegu laiškus tiems pat Chodkevičiams iš 1572–1620 m. (77 tomas). Toji medžiaga yra būtina reikalinga, norint pažinti tokius

54 Straipsnio autoriaus rankraštis.

garsius to laiko Lietuvos veikėjus, kaip kanclerį L. Sapiegą, d[idyjį] etmoną J. K. Chodkevičių ir garsųjį revoliucionierių Jonušą Radvilą. Iš jos paaikšėja ir didikų tarpusavio santykiai. Prie šios grupės medžiagos priklauso taip pat kunigaikščių Sluckių, Ostrogskių ir kt. korespondencija (34 tomas). Ketvirtąją grupę sudaro specialūs rankraščių rinkiniai iš to paties laikotarpio. 88[-ame] tome randame įvairių Lietuvos vaivadijų, apskričių ir miestų laiškus Sapiegoms. Iš jų ypatingą dėmesį reikia atkreipti į 1626 m. Karaliaučiaus miesto laiškus L. Sapiegai, kuriuose tas miestas siūlo Lietuvos kancleriui, nežiūrint karo tarp Švedijos ir Lenkijos, palaikyti prekybinius ryšius su Lietuva. 87[-as] Račinskių bibliotekos rankraščių tomas apima 1621–1622 m. karą Livonijoje. Tai yra Lietuvos lauko etmono K. Radvilo, vadovavusio tam karui iš Lietuvos pusės, surinkta visa medžiaga tam karui nušviesti.

Visa tai (išskyrus 87 tomą) yra originalai ir iki šiol niekur nespausdinti. Račinskių bibliotekoje yra dar ir daugiau rankraštinės medžiagos, svarbios Lietuvos istorijai, bet laiko stoka ir karo sąlygos neleido jos visos peržiūrėti. Bet ir tai, kas pavyko peržiūrėti ir nurašyti per tokį trumpą laiką, būtų buvę neįmanoma be Račinskių bibliotekos direktoriaus dr. Sattler ir be jos personalo visapusiškos paramos. Užtai šioje vietoje jiems reiškama gili padėka.

NUORODOS

- [1] Trumpų žinių apie nespausdintus Lietuvos istorijos šaltinius įvairiuose pasaulio archyvuose ir bibliotekose galima rasti E. Chwaleviko veikale „*Zbiory Polskie*“, I–II t. 1926–1927 m.
- [2] Dr. K. Avižonis turi nurašęs jų originalą ir dalį (pabaigą) išspausdino „Lietuvos Praeityje“ I t. 1 dalis 1940 m. Yra ir atspaudas.
- [3] Kitais metais sukaks 100 metų nuo jo mirties. Toms šio garbingos atminties vyro mirties sukaktuvėms paminėti tebus leista paskirti ir šis autoriaus straipsnis. Plačiausiai iki šiol Ed. Račinskio gyvenimą ir jo bibliotekos istoriją yra apžvelgęs dr. A. Wojtkowski savo veikale „Edward Raczyński i jego dzieło“, 1929 m.
- [4] *Eichhorn, das Verhaeltnis des hochfuerstlichen Radziwill'schen Hauses zu den Fuerstenhaeusern-Deutschlands*. Priedai Nr. 12 (Yra ir lenkiškas praplėstas 1843 m. leidimas).
- [5] Cit. *Kothubaj, Galerja Nieswiezka*, 37 psl.

- [6] Karolio V privilegiją atspausdino *M. Balinski, Pamietniki o krolowej Barbarze*, I t. 208 p. Apie Radvilų santykius su Habsburgais *O. Halecki, Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel*. (Mitteil. d. Istituts fuer oestereichische Geshichtsforschung XXXVI t.) 1915 m. Yra ir atspaudas.
- [7] Ji yra išlikusi iki mūsų laikų ir yra už 3–4 km. nuo Innsbrucko. Schrenko redaguotas leidinys nebuvo atspausdintas. Jo rankraštis yra *Naturhistorisches Museum* Vienoje.
- [8] Išbraukta.
- [9] *Niemcewicz, Zbiór pamietnikow* ir *Lachowicz, Listy Zygmunta Augusta*.
- [10] Užtenka paskaityti J. K. Chodkevičiaus ir K. Radvilo korespondenciją, (*Museum K. Swidzinskiego*) I t. ir „*Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*“.
- [11] *Zbiór pamietnikow*, II t. 313–315 p.
- [12] Zigmantas buvo Švedijos karaliaus ir Zigmanto Augusto sesers sūnus.
- [13] Tas laiškas spausdintas pas Niemcevičių, *Zbiór pamietników* II t. 334–335 p.
- [14] *Volumina legum*, II t. 305–306 p. (1319–1321 f.)
- [15] Kad tokios užs[ienio] delegacijos iš tikrųjų galėjo daug kaštuoti, matome iš Boriso Godunovo misijos Lietuvoje 1601 m., kuri susidėjo iš 631 žmogaus ir 895 arklių. Vienai dienai jai išlaikyti reikėjo: 90 svarų juodos duonos, 20 sv[arų] pusbaltės ir 20 baltos, 13 veršių, 20 avinų, 50 vištų, 15 ančių, 4 tetervinų, 5 kiškių, 1 kiaulės, 8 palčių lašinių, 1 pūdo sviesto, 2 kibirų grietinės, 90 kiaušinių, 4 pūdų druskos, 2 ketvirčių kruopų, 1,5 pūdo sviesto, 5 kibirų acto, 15 kibirų medaus, 27 kibirų alaus, 40 kvortų⁵⁵ degtinės, 1 boso⁵⁶ ropių, pusės boso morkų, 2 kibirų kopūstų, 6 pynių cibulių, 4 pynių česnakų, kviet[inių] miltų ketvirčio boso, 100 žvakių, 20 vaškinių žvakių, 90 bosų avižų, 90 vežimų šieno, 70 vežimų šiaudų, 90 pakinkytų vežimų. Pasninkų dienomis vietoj mėsos žuvis. (Račinskių b[ibliote]kos 34 t. 160 f.).
- [16] *Scriptores rerum Polonicarum*, VIII t.

55 A) Kvorta – 1. skysčių ar biralų saikas, lietuviškoji kvorta buvo lygi 1,4, vėliau 0,7 litro.

56 B) Senasis matavimo vienetas, 1 bosas buvo lygus 40 kibirų.

-
- [17] *Muzeum K. Swidzińskiego* I t.
- [18] Gustavas Adolfas, Karolio IX sūnus, kurio Zigmantas Vaza savo kvailų pretenzijų į Švedijos sostą vedamas, nepripažino Švedijos karaliū. Oficialiai jis ir buvo vad[inamas] Sudermanlandijos kunigaikščiu.
- [19] *Cichocki, Medjacja Francji w rozejmie altmarskim*, 41 p.
- [20] *Radziwill, Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*, Paryž 1859.

Čia duosime tik vieną kitą ištrauką iš tų dokumentų, kurių šiame leidinyje nėra.